

PRÁVNĚHISTORICKÉ GLOS Y K DĚJINÁM VENKOVSKÉHO LIDU V ČECHÁCH V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ

Právě vyšlým druhým svazkem svého díla *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* (I. díl Praha 1953, Státní nakladatelství politické literatury, 375 s.; II. díl Praha 1957, Nakladatelství ČSAV, 632 s.) uzavřel František G r a u s svůj široce analyticky i synteticky pojatý výklad této základní otázky pro poznání feudalismu na našem území. Dějiny venkovského lidu jsou pochopitelně předmětem všech disciplín historické vědy; avšak proto, že v nich otázka právní úpravy postavení venkovského lidu je jednou z nejdůležitějších, musí na sebe nepochybně soustřeďovat i mimořádný zájem právní historie. V daném případě pohled této speciální nauky má navíc své oprávnění v tom, že autor monografie výslovně zdůraznil své kritické stanovisko k právně historickému rozboru tématu své práce (II 619).

Grausova práce dojde jistě zasloužené pozornosti odborníků jednotlivých historických disciplín, do nichž jeho široký námět zasahuje. Úkolem této recenze nebude proto zodpovězení všech otázek, jež recensované dílo podává, nýbrž jen dvou problémů základních: otázky metody a otázky právního režimu „kolonisačního“ období našich dějin. Omezením tématu bude však možno navíc předložit i některé samostatné závěry, jež jistě přesahují rámec pouhé recenze a poukazují na další možnosti badatelského úsilí.

I. METODA ZPRACOVÁNÍ PRÁVNĚHISTORICKÉ TÉMATIKY

V české historické literatuře nemáme dosud díla, které by se v takové šíři a na základě tak rozsáhle sebraných pramenů zabývalo staršími dějinami venkovského lidu, jak to činí práce Grausova. Autor si v ní položil cíl velmi závažný, avšak také nesnadný, vypsát, jaké bylo postavení venkovského poddanského lidu v Čechách od historických počátků až do výbuchu husitských revolučních bouří jako nejdůležitějšího projevu krize feudálního zřízení v našich zemích. Při tom se pokusil odhalit všechny stránky tohoto problému, povšimnout si vývoje hospodářství, sociálních poměrů, právního postavení, rozvoje osídlení i ideologických otázek spojených se studiem postavení selského obyvatelstva.

Sám opětovně zdůrazňuje, že by nebylo možné podat úplný a historicky přesný obraz bez postupu analytickou metodou. Lze plně souhlasit s tímto autorovým východiskem, neboť jen detailní prozkoumání všech zachovaných a dostupných pramenů a jejich přesný rozbor může dát postačující podklad pro zobecňující závěry a poznání všeobecných zákonitostí vývoje, bez nebezpečí, že se sklouzne do nepodloženého schematisování a neživé a nehistorické abstrakce. Z toho důvodu nebude jistě žádný čtenář vyčítat autorovi jistou těžkopádnost práce a časté opakování některých detailů i v různých souvislostech práce, pokud ovšem spadají tyto obtíže v koncepci a stylisaci opravdu na vrub zvolené metody.

Grausovo dílo bude na dlouhou dobu jedním z podstatných příspěvků pro starší české dějiny vůbec, bude patřit k opravdu základnímu fondu údajů pro studium venkovského lidu a bude s ním pracovat většina vědních oborů zabývajících se kterýmkoli úsekem časovým i tématickým ve starší historii našich zemí. Je proto třeba povšimnout si důkladněji — i když ovšem není možné tak učinit v omezeném rozsahu tohoto sborníku ani zdaleka v té míře, jak by bylo potřebné — i jeho přínosu pro právní historii, zjistit, pokud postoupilo dále proti dosavadním znalostem, a kriticky si ověřit jeho dosažené výsledky. Lze bez nadsázky tvrdit, že vedle odborníka v dějinách hospodářství a v dějinách sociálních bude to právě právní historik, který bude muset přihlížet ke Grausovu spisu, neboť jeho látka se ve velké většině kapitol dotýká právních poměrů, ať již jde o právní vztahy k půdě, postavení poddaných a jejich poměrů k vrchnostem, o kolonizaci nebo menší jednotlivé otázky, na které se autor pokouší odpovědět.

Avšak zájem právního historika se nevyčerpává jen těmito otázkami. Jak plyne z povahy zachovaného a užívaného materiálu, naprosto převažující většina pramenů, kterých autor používá, je povahy právní, a tu pochopitelně zaujme právníka i způsob jejich použití, hodnocení a správnost jejich interpretace.

Tříděním pramenů a úvahami o jejich průkaznosti a spolehlivosti se autor zabývá v obou částech svého díla. V prvním díle dokonce ve velmi rozsáhlé kapitole III, str. 50—90. Autor v prvním díle třídí prameny do těchto skupin: 1. listiny a listy, 2. kroniky, 3. legendy, 4. homiliáře, 5. právní prameny a konečně prameny psané hebrejsky. V druhém díle je třídění poněkud jiné, neboť okruh pramenů a jejich závažnost se mění, a autor je rozčleňuje (II 19—29) do těchto skupin: vyprávěcí prameny, listiny, skladby literární, traktáty a kazatelské sbírky, právní knihy a rukopisy, soudní a úřední akta, příručky o venkovském hospodářství, inventáře, urbáře a účty.

Toto třídění, na první pohled zcela přesné, má však několik závažných vad. Předem árci podotýkáme, že jsme si vědomi toho, že práce neměla být speciálním spisem právně historickým a že tudíž nemíníme posuzovat Grausovo užívání pramenů a jejich třídění z hlediska výlučně právního, nicméně ani z hlediska obecně historického nemůže uspokojit, tím spíše ne, že právní postavení venkovských lidí patří k prvořadým otázkám, které autor zkoumá.

V prvním dílu nanejvýš zaráží oddělování listin od právních pramenů. Autor si neuvědomuje, že právě listiny, které vznikaly výlučně jako instrument zabezpečení právních vztahů, jsou prvořadým pramenem práva, daleko svou spolehlivostí převyšující všechny ostatní. Pomineme-li, že i z jiných druhů pramenů lze velmi cenným způsobem těžit zprávy o právním životě a právních vztazích, na což autor nikde nepoukázal, zajímá nás, jakým způsobem autor řeší poměr listin k „pramenům právním“. Vidíme, že jemu se „prameny právní“ zužují pouze na soubory právních norem, na právní knihy, resp. známé zlomky zákonů. Tímto způsobem má autor mezi právními prameny pouze několik málo kusů, a dochází tak i k závěru, že „o českém právu před 11. stoletím nejsme vůbec informováni“ (I 86). Je sice pravda, že víme o něm velmi málo a že další poznávání je velmi obtížné, avšak přece jen nelze souhlasit s tímto kategorickým Grausovým tvrzením. Metodicky je naprosto nesprávné dělit listiny a právní prameny. Toto dělení totiž užívá dvojího kritéria, neboť listiny zařazuje do jedné skupiny, určené jejich formou, zatím co právní prameny zařazuje do jiné skupiny podle jejich obsahové náplně, avšak právě listiny z nich vylučuje. Autor dokonce vytýká (I 83 p. 167) Hermenegildu Jirečkovi, že ve své edici CIB pojal pojem právních pramenů příliš široce a zařadil mezi ně i listiny — privilegia.

V druhém dílu pak již je autor poněkud přesnější, neboť kromě listin zná ještě právní knihy a rukopisy a soudní a úřední akta. Zde se vyvarovává již obecné skupiny právních pramenů, avšak ani tak nelze souhlasit s odtržením listin od ostatních pramenů právních. O tom, v jak zásadní míře jsou listiny pramenem práva, by se byl mohl přesvědčit z vlastní práce, když kapitolu o právním postavení poddanského obyvatelstva opírá, jak ani jinak není možné, téměř výlučně o listiny.

Jest jistě dáti za pravdu autorovi, že vyčerpá ze známých pramenů převážnou většinu materiálu týkajícího se dějin venkovského lidu a že případné doplňky nebudou již rozhodujícím přínosem, který by shrnutý fond pramenů nějak zásadně pozměňoval. Dostupné edice jsou vyčerpány téměř všechny, snad by bylo lze uvést ještě některé prameny doby lucemburské, které by přispěly k úplnosti, jako Jacobiho Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae i rozsáhlý formulář z doby Karla IV., vydaný již před více než dvěma stoletími Glafeyem, kde také, třeba jen náhodně, by bylo možno nalézt materiál doplňující. Naproti tomu celkem mu neposkytuje přínosný materiál žádná z právních knih obsahujících sepsání zemského práva, s výjimkou zákonodárné osnovy Majestas Carolina; neměl však pominout Ordo iudicii terrae, resp. Řád práva zemského, v němž se přece jen mihne několik drobných ustanovení, dobře ukazujících postavení poddaných na nejnižším stupni feudální hierarchie.

Ze skupiny pramenů, kterou řadí jako soudní a úřední akta, vytěžil sice hojně z knih erekcčních nebo ze soudních aktů konsistoře, litovati je však, že nesáhl i k dvorským deskám, snadno přístupným již z větší části v moderních edicích, kde by se dočetl o nejedné podrobnosti o venkovském hospodářství.

Dílo Grausovo je bohatě doprovázeno *edicemi* některých opravdu zajímavých listin. Nemáme možnost přesvědčovat se o přesnosti edic, ostatně budí dojem spolehlivosti, avšak namítat lze proti způsobu, jak jsou uváděny. Prostě číslované listy, s pouhým uvedením dat nestačí čtenáři naprosto k orientaci. I když nechceme klásti na přílohy knihy takové požadavky, jaké máme k samostatným edicím listin, přece jen čtenář velmi postrádá ke své orientaci aspoň stručný regest, který by listinu uváděl. Takto mohou vydané listiny pouze ilustrovat místa samého spisu, která se na ně odvolávají, avšak jejich samostatné použití v jiné práci je dosti znesnadněno.

Vážnější námitku jest ovšem možno adresovat proti *neúplnosti použité literatury*, a to i mnohdy speciálně věnované řešeným otázkám. Jde tu nejen o pominutí mnoha spisů právněhistorických, které by byly umožnily přesnější hodnocení právního postavení poddaných, jak bude na příslušných místech upozorněno. Vedle toho vzbuzuje i námitky používání literatury cizí, kterou autor bere za základ srovnávání. Má sice četné odkazy k literatuře západní nebo pojednávající o západních poměrech, avšak téměř vůbec mu chybí přihlédnutí k velmi blízkým poměrům polským, rozebraným velkou literaturou základního badatelského významu, jak na to podrobněji upozorníme v druhé části této recenze. Chybí i spis Naegleho o dějinách církve v Čechách.

Studium právně historické literatury by bylo autora uvarovalo nejen přímých chyb, jako je tomu při nešťastném výkladu o venditio debitoris (I 199), kde by mu byla správnou cestu ukázala práce Markovova, Bratislava 8 (1934), 459—468, nýbrž bylo by mu pomohlo ujasnit řadu otázek základního charakteru, jak na to bude poukázáno při referátu o kapitole o právním postavení poddaných, a jak lze ukázat i jinde: např. v úvahách o zvláštní trestní ochraně kněží (I 197), kde by mu bylo práci usnadnilo kterékoli pojednání o vzniku privilegií kléru a zejm.

privilegia canonis, brzy nato uzákoněného II. koncilem lateránským (C. 17 q. 4 c. 29 Si quis suadente diabolo), nebo při objasnění právní povahy instituce vlastnických kostelů (I 223—224). Rovněž hlubší užití spisu Venediktova by mu bylo pomohlo při výkladu vlastnického práva k půdě.

Nelze se nepozastavit ani nad tím, že Graus vůbec nedbal na poslední práce Vašicovy o velkomoravském původu některých staroslověnských právních pramenů a nezaujal k tomu stanovisko, třebaš jde o otázky velmi závažné pro celou strukturu naší staré společnosti.

V několika případech reprodukuje Graus názory literatury nebo její údaje zcela nesprávně. Uvedme příklad toho: I 200 p. 63 tvrdí: „Přehled názorů historiků na vývoj jurisdikce feudálů nad poddanými viz u V. Vaněčka „Základy“, II., str. 7—13. V buržoasní historiografii je všeobecně přijímán názor, že soudní pravomoc feudálu byla vytvořena tzv. „imunitami“ ... Tato teorie byla všeobecně přijímána i naší literaturou (srov. např. stanovisko V. Vaněčka) ...“ Avšak nahlédnutí do citovaného místa ukáže, že právě Vaněček s tímto všeobecným názorem nesouhlasí! — Jinde — shodou okolností jde opět o práci Vaněčkovu — praví Graus (I 51 p. 5), že Vaněček, Prvních tisíc let, str. 40 a n. tvrdí, že se dosud historiografie nezabývala Geografem bavorským. Avšak nahlédnutí do cit. místa ukáže, že Vaněček zde v poznámkách uvádí širokou literaturu.

Je téměř nepochopitelné, jakým způsobem interpretuje Graus (I 291) názory některých právněhistorických spisů, jež se zabývají *nespolehlivostí latinské terminologie* pro přesné pochopení právní podstaty starých českých právních institucí. Praví-li, že to „byli tzv. (!?) historikové práva, kteří varovali před studiem latinské terminologie“, jde o naprosté neporozumění věci. Graus si neuvědomil vůbec, že latinská terminologie je — až na zcela nepatrný výskyt nových termínů — převzata z práva římského, resp. kanonického, kde každý výraz odpovídá přesně určité instituci, kterou precisně označuje. Při studiu listin, které svědčí o právních vztazích domácích, avšak které užívají latinské terminologie, nastává práce někdy velmi obtížná, postihnout, která instituce domácího práva je určitým termínem míněna, zda jde o instituci shodující se svým obsahem s institucí římskoprávní, či zda tu latinský termín má význam proti původnímu posunutý tím, že vystihuje instituci svou podstatou odlišnou. Pak je varování před tím, aby se braly za základ úvah latinské termíny, které svým původním obsahem kryjí instituci jinou, nejen plně na místě, nýbrž dokonce je i předpokladem správného porozumění pramení. (Jako příklad poslouží latinské listiny, v nichž je kryto totéž právní jednání různými latinskými termíny, podle toho, kdo listinu vydává a jak dalece proto ovládá právo římské, resp. kanonické, jak doklady toho uvádí Vaněček, Základy I 37—38.)

Konečně k této otázce by nás jen ještě nanejvýše zajímalo vědět, které právně historické práce nebo kteří právní historikové to byli, kdo „varovali před studiem latinské terminologie“, (!!) jak to tvrdí Graus.

Graus adresuje právní historii výtku (I 19), že prý cituje *doklady z různých dob vedle sebe*. Zde úplně přehlédl jedno rozhodující kritérium pro užití dokladu, totiž skutečnost, po kterou dobu právní norma platí. Pokud platí beze změny a skutečně se jí řídí i právní praxe, lze výklad o ní opřít o doklady z celé doby její platnosti. Avšak vytýká-li Graus tuto věc právním historikům zvláště a dřívější historiografii všeobecně, pak nás jistě přesvědčí jeho vlastní práce o lepším postupu. Ve skutečnosti však můžeme zjišťovat: Graus používá tzv. *leges barbarum*, které vznikly o několik století dříve, ve vzdálených územních oblastech a za odlišných podmínek společenských (přechod od otrokářství k feudalismu),

klidně k ilustraci poměrů v našich zemích! Nejde tu snad o tzv. metodu srovnávací — (ani ta by zde nebyla na místě) — jde o prosté argumentování předpisy barbarských zákoníků tam, kde mu chybějí naše doklady. Zde je třeba upozornit, že lze za jistých okolností, pečlivě zvážených, analogicky uvažovat o obecných zásadách v jednom právním řádu na základě jiného, jestliže jinak společenské podmínky si odpovídají, avšak tento případ zde vůbec není! A v žádném případě není možno konkrétní právní předpis jedné oblasti užít pro oblast jinou, jak autor např. činí v případě darování otroka chudému muži (I 171). Autor vytýká právním historikům, jmenovitě Venediktovovi, že se pokouší rekonstruovat nějaké právo klasického feudalismu (I 190), avšak sám totéž činí v úvahách o postavení otroka, kdy sestavuje z rozptýlených a časově si vzdálených pramenů jakýsi soubor předpisů, který nikdy v takovém celku neexistoval. A činí tak převážně na základě *leges barbarorum*, přece jen ještě dotčených v mnoha směrech římskoprávní kulturou. Jest jen litovat, že se sám neřídil metodickou poučkou Grekovovou, kterou uvádí v čele svých úvah o otrocích (I. 163).

Grausovi není běžná přesná *právnícká terminologie*. Užívá často výrazů, které ihned prozrazují, že není s právníckou prací obeznámen. Jako příklady poslouží: právní osoba (I 53), „vyvazení“, kterýmžto termínem Graus nahrazuje zpravu (*disbrigatio*, *exbrigatio*) (II 132), chybné používání termínu „trest“ (II 149 ad.), ač si je autor vědom jeho nesprávnosti. Jindy se prozrazuje, že nerozumí termínu „zcizení“ (I 315) (II 31, 132). Jinde: „Konečně je *emphyteuse* — pokud nájemce (!) platí — institucí dědičnou (II 130)“. Rovněž význam termínu „kodifikace“ mu není znám, jak ukazují citáty z jeho díla: „... přinášelo toto právo (*emphyteutické*) jistou kodifikaci venkovské samosprávy (II 260)“, nebo: „Kodifikované městské právo však u nás zjišťujeme až ve 13. stol. (II 102)“.

Podivné je tvrzení, že podle mínění Grausova existoval i v Čechách nějaký „soubor“ zákonů, i když předávaný jen ústně (I 82). Autor si měl uvědomit, že jde o právo obyčejové, které v této době u nás je převažující formou práva, a že jeho existence je historicky nutná, neboť třídní diferenciace, tvoření státu a vznik potlačovatelského aparátu nesou s sebou vznik práva. O existenci „souboru“ norem třebaš nepsaných, není vůbec pochyb.

Velmi závažná a právníka nanejvýš zajímavá kapitola o *právním postavení poddanského obyvatelstva*, je uvedena poznámkou, že autorovi jde hlavně o *skutečné* právní postavení poddaných (II 233). Samo o sobě by bylo naprosto nejasné, co tím autor myslí, kdybychom se v posledních letech nesetkávali často v historické literatuře s názorem, že právní normy nebyly většinou dodržovány a že faktické poměry jim odporovaly. Je nutno podotknout, že mnohdy opravdu byly nositeli moci porušovány právní předpisy i jimi samými v jejich zájmu vydané, totiž v těch případech, kdy jim svou tvrdostí nepostačily při potlačování třídního odporu, nebo že docházelo v jednotlivých případech k zneužití moci z jiného důvodu, někdy z pouhé zvůle. Ale z tohoto konstatování nelze v žádném případě dělat metodické východisko zkoumání právních poměrů, jak činí Graus. Především jest mít na mysli, že převážná většina zachovaných konkrétních soudních či správních rozhodnutí při přesném rozboru je v souladu s normou, kterou aplikují, dále pak je pochybné, zda můžeme vždy správně rekonstruovat onen „skutečný stav“, ze kterého Graus při úvahách vychází, jak to ostatně v jiné souvislosti správně namítl Míková Válka [ČSČH 6 (1958), 318—9]. Nelze tedy mluvit o „skutečném“ právním postavení, nýbrž o postavení faktickém na rozdíl od právního, a to jen tam, kde pro toto dělení máme zřetelné doklady.

Je tedy metodické východisko Grausova zkoumání právního postavení venkov-

ského lidu zcela pochybené. K tomu však přistupuje další závažný omyl. Tuto kapitolu Graus zahajuje větou (II 233) „Dosavadním rozbořem jsem se pokusil zjistit hospodářské a sociální postavení poddanského lidu.“ Avšak v tomto dosavadním rozboru se zabýval i kolonizací, právem emfiteutickým, poddanským dávkami a povinnostmi, tedy věcmi, které nesporně patří rovněž pod pojem právního postavení, tím spíše, že je možno je zkoumat skoro výhradně jen z pramenů právních. Autor, jak ukáže četba této kapitoly, rozumí pod pojmem právního postavení prakticky jen otázky soudní pravomoci nad poddanými, tedy pojem právního postavení zcela nesprávně zužuje.

Jak se pak vyrovnává s problémy, které jsou právě v této otázce velmi bohaté? Jeho nesprávné metodické východisko se tu projevuje velmi silně ke škodě věci a precisnosti závěrů. Právě-li, že si neklade za úkol zkoumat teoreticky tzv. poddanské právo předhusitské doby, vzdává se tím předem jakéhokoli pokusu o zjištění obecných znaků, o poznání zákonitosti a ulpívá jen na shrnutí jednotlivých případů prameny zachycených, aniž mu tak vzniká možnost být jen pokusu o zobecnění, ale tím i o poznání práva.

Skutečně, jak ukáže podrobná četba této kapitoly, je tu shrnut materiál listin a částečně jiných pramenů, jenž se týká soudnictví nad poddanými, hlavně ve věcech trestních, dědického práva a odúmrtí. Avšak autor zde ve značné části pracně shromažďuje rozptýlené zmínky pramenů, aniž znal nebo se jen pokusil znát bohatou literaturu, která o většině otázek je již k dispozici, aniž mohl doplnit účinně dosavadní mezery a opravit případné chyby a aniž měl tak možnost skutečně přispět k bádání o poddanském právu starého českého státu.

Pracně se pokouší shrnout několik míst pramenů o pravomoci klášterů nad jejich poddanými (II 234—5), ačkoli v úplnosti a přesném juristickém rozboru jde o věc probádanou Vaněčkem; stejně tak jeho úvahy o odúmrtích bez použití a znalosti literatury jsou kusé, ať již v odstavci o odúmrtích šlechtických statků, kde jest k dispozici rozsáhlá literatura, ať již ve výkladu o odúmrtích po poddaných a známém traktátovém sporu o ní, dotčeném i literaturou nejnovější (Boháček). K tomu přistupuje i nesprávné vysvětlování pojmu odúmrtí, kdy autor praví, že vrchnosti „... vyhrazovaly si určitý podíl dědictví poddaného, tzv. odúmrtí“ (II 249), nebo když tvrdí, že uprázdněný statek smrtí šlechtice „dědil“ král, resp. po smrti poddaného „dědil“ pán (II 249, 251).

Na str. 251 nalézáme velmi pozoruhodné tvrzení, že „existuje... dvojí druh odúmrtí: jednak odúmrtí poddanského statku u těch případů, kde nebylo zákonného dědice, jednak odúmrtí, byli-li dědicové a pán si osoboval nárok na celé dědictví nebo na jeho část.“ První případ je arci jasný a autorem shromážděné doklady pramenů jej zřetelně ilustrují. Avšak nepochopitelným způsobem se do této souvislosti dostává i tvrzení, že „na ostrovském panství nacházíme dočasnou správu majetku sirotků (synů) do jejich plnoletosti“ (II 252). Tento případ vůbec nepatří do souvislosti úvah o právu odúmrtím; jak ukazují doklady, na které je odkázáno (Emler, DRC 75—77), nemá ani jediný z tam uvedených případů nic společného s odúmrtí, nýbrž jde o naprosto jasné poručenství nad sirotky a správu sirotčího jmění, což je naprosto běžné v právu zemském i městském (Kaprás, Poručenství nad sirotky v právu českém), a nanejvýš mělo být o tom pojednáno v jiné souvislosti jako o případech poručenství nad sirotky v právu poddanském. Autorem uváděný případ, kdy dědicové byli a pán si přesto osoboval nárok na dědictví nebo jeho část, nemůže být pokládán za odúmrtí, neboť chybí její podstatný znak, totiž nedostatek dědiců a tím i vyloučení posloupnosti podle dědického práva.

Autor dále tvrdí: „Ve všech těch případech, kde vrchnosti nevybíraly odúmrtí přímo, kde neuplatňovaly nárok na celé dědictví poddaných, zemřelých bez zákonného dědice, předepisovali feudálové v případě úmrtí poddaného určité dávky.“ (II 252—253). Zkoumejme, nakolik se toto tvrzení shoduje s prameny! — Graus uvádí několik dokladů z pramenů, kterými míní dokázat existenci takového druhu „odúmrtí“ (II 253).

K čemu však vede jejich rozbor? Doklad o prodeji vsi Janem z Rožmberka klášteru Vyšebrodskému cum bernis, robotis, exactionibus, devolucionibus, nesvědčí o ničem jiném, než že je zde obsažen výpočet práv, která postupující převádí nabyvateli, tudíž že bude mít i nový vlastník právo brát odúmrtí, jako měl starý. — Jestliže je stanoveno na arcibiskupském panství pro ves Mnichovice že „devoluciones nuncius, qui a domino mittitur, tolit“ (Emler, DRC 111), není tím ustanoveno zase nic jiného, než způsob, jakým se vrchnost bude ujímat odúmrtí prostřednictvím k tomu pověřeného posla. Stanoví-li v listině z roku 1396 olomoucký biskup práva a povinnosti nově jmenovaného purkrabí a určuje-li, které náklady na údržbu objektů a výživu má purkrabí z příjmů hradit, a které důchody, mezi nimiž je i příjem z odúmrtí, má spravovat podle pokynů vrchnosti, (CDM XII 325—6), jde zase jen o určení způsobu správy majetku a nic se nemění, na povaze odúmrtí jako práva vrchnosti volně nakládat poddanskými statky uprázdněnými smrtí držitele. Ani další doklad, týkající se pronájmu důchodů z fary v Písku (Tadra, Soudní akta IV, 205) nemluví o ničem jiném, než že pronajímající farář si podržuje pro sebe právo brát odúmrtí (... preter graves culpas et devoluciones, quas plebanus predictus pro reservavit).

— Půhon proti moravskému pánovi z roku 1409 dokazuje jen, že jeden šlechtic pohání druhého z toho, že mu znemožnil brát užitky, příslušející mu z určité pravomoci, mezi nimi i odúmrtí. Příklad z panství novohraského (Šusta, Purkrabské účty 30), kde musela žena platit jako „odúmrtí“ po zabitém synovi vrchnosti 3 kopy, není zase nějakým poplatkem, nýbrž pouhým konstatováním, že jmění odumřelé smrtí zavražděného bylo jeho matkou odevzdáno vrchnosti. Výhrada arcijáhna v Horšově Týni, který si při pronájmu arcijáhenství vyhradil odúmrtí a tresty přesahující 10 kop (Tadra, SA II, 240), je stejné povahy jako zmíněný již případ nájmu fary.

Ani jeden z těchto uvedených případů neobsahuje vůbec nic, co by bylo možno nějak pokládat za modifikaci docela obvyklého práva vrchnosti brát odúmrtí, to jest ujmout se poddanského statku uprázdněného smrtí držitele, který nezanechal oprávněných dědiců. Konstrukce Grausova, že existovaly nějaké „odúmrtí“, při kterých vrchnost si osobovala právo i ke statkům, kde dědicové byli, nebo že vybírala nějaké poplatky, je zcela falešná.

Jediný doklad, uváděný Grausem v této souvislosti, je odchýlné povahy. Je to výsada z lichtenštejského urbáře pro ves Vrbovou, podle které, zemře-li zbožný muž, má žena právo osvobodit svůj statek od vrchnosti za 2½ groše, má-li dítě, a za 5 grošů, je-li bezdětná. Avšak tu nejde o odúmrtí, nýbrž o výkup z odúmrtí!

Graus v téže souvislosti praví: „V těch případech však, kde byla odúmrtí skutečně vybírána, buď v penězích, jak tomu bylo zvykem, nebo v obilí či dobytku, tam byla odúmrtí velmi tíživou dávkou...“ Toto tvrzení je opřeno o poznámku odvolávající se na CIM II 931, privilegium arcibiskupa Olbrama ze Škvorce městu Rokycanům, kde se pán města zavazuje, že nebude brát odúmrtí. Praví se zde zřetelně: „... hanc graciam facimus ..., quod ad vite nostre tempora nullam devolucionem sive in hereditatibus sive in domibus, pecuniis, bladís, animalibus vel

rebus quibuscunque aliis consistant, quomodolibet cupiemus..." Zde se dobře ukazuje, jak autor opírá své libovolné tvrzení o pramen, který hovoří o něčem zcela jiném. Nejde tu v žádném případě snad o způsob vybírání odúmrtých dávek, jak z interpretace Grausovy vyplývá, resp. o předměty, v nichž se odúmrtí má platit, nýbrž o zřeknutí se odúmrtí vrchností města, kdy je vypočítáváno, které všechny možné předměty jako odúmrtí přicházely v úvahu. Takové vypočítávání je ovšem v listinách naprosto běžné a jde jen o obdobu obvyklé fráze „cum agris, pratis, silvis, piscinis..." nebo podobných jiných spojení.

Vidíme, že autor interpretuje prameny zcela libovolně, že dochází touto zcela nepřipustnou cestou ve vědeckém bádání k svévolným závěrům, neodpovídajícím historické skutečnosti. Je tomu tak bohužel v mnoha částech jeho knihy a stačí jen na kterémkoli místě kriticky probrat prameny, o které opírá svá tvrzení, abychom brzy narazili na podobný případ neporozumění pramenům a jejich zcela volného výkladu.

Uvedeme jiný příklad takového postupu. Je to v II. díle na str. 32—35 a k tomu příslušející příloze 1, str. 483—6, pojednávající o rybníkářství a nově zakládaných rybnících. Autor by byl daleko více vytěžil z pramenů, které si shromáždil, kdyby se nebyl omezil pouze na hospodářské otázky rybníkářství a rybolovu, nýbrž pokusil se i o právní rozbor zachovaných listin, který by jej byl přivedl k ještě hlubšímu pochopení hospodářské závažnosti zakládání rybníků. Kromě zpráv z urbářů totiž podstatná část zachovaných dokladů pochází především z listin o sporech mezi různými vrchnostmi o náhradu škody způsobené druhé vrchností založením rybníka, který poškodil její pozemky. V takových případech totiž obvykle nečteme nic o tom, jak byla nahrazena škoda vzniklá tím i poddaným poškozené vrchnosti. Jde tudíž nejen o případy, kdy vrchnost založením rybníku poškodila poddané vlastní, nýbrž i o časté, jak prokazují prameny, poškozování poddaných cizích, vyrovnávané sporem mezi vrchnostmi samými. Pokud jde o typický způsob založení rybníku na vlastních pozemcích, při nichž jsou zatopena pole nebo jiné nemovitosti poddaných, ukazuje Graus na případy, kdy jsou jim nahrazeny zatopené polnosti přidělením pozemků jiných. Jest jistě velmi pravděpodobné, že často byli tímto způsobem poddaní poškozeni, avšak nelze interpretovat mluvu pramenů v tom smyslu, že „většinou se zakládaly rybníky prostě tak, že vrchnost zabrala poddaným půdu, přidělila jim v nejlepším případě půdu jinou..." Z tohoto tvrzení totiž vyplývá, že přidělení náhrady půdy nebylo pravidlem, že spíše poddaní nedostávali náhradu vůbec.

Nelze jistě vyloučit kategoricky, že i k zabránění půdy bez náhrady mohlo místy dojít, ale přece jen pravidlem je náhrada ať již v jiných pozemcích nebo jiným způsobem poskytnutá. Takovou náhradou je sleva úroku, jak tomu je ve vsi Těchorázek (Emler, DRC 118): Villa Tychoracz habet 13 laneos, quilibet solvit annuatim 46 gr. 8 hal., de quibus prius solvebant 55 gr., sed propter piscinam defalcata sunt 9 gr. — Tento případ náhrady škody měl být rovněž uveden v textu mezi úvahami o škodách způsobených poddaným zakládáním rybníků. Nadto jej nelze prostě vyložit „rybník založen na škodu poddaných" (II 496), neboť to nevystihuje správně celou situaci. Avšak nejen zde — ve většině případů, které máme po ruce, a v nichž je zachycena celá situace nastalá založením rybníka, vyplývá, že poddaní nějakým způsobem náhradu škody dostali. Kritické probrání pramenů by bylo daleko rozmnožilo doklady uvedené v textu. Z dokladů, které jsem z přílohy I namátkou kontroloval, by bylo možno dodat Tadra SA III, 282—3, (II 483), kde byla dána náhrada za zatopená pole farářem; (v knize interpretováno pouze: farář při založení rybníka zatopil řadu polí); v obci Podmokly (Emler

DRC 233—4) byla provedena výměna statků mezi dvěma kláštery proto, že jinak by nebylo možné založení rybníka „absque . . . monasterii Strahoviensis et incolarum ibidem in Podmokl dampno et hereditatum ipsorum emersione . . .“ (II 484). Výslovný doklad o náhradě půdy poddaných zatopené rybníkem je v LE VI, 79—80, kde se praví: „Item pronunciamus, ut praelibatus Johannes Wchyna pro decimis duarum tinarum una siliginis et altera avenae deperuentibus ab uno laneo in villa Ugezdcz, quem pater ipsius Wchyna, dum viveret, compensando incolis agros et prata per piscinam dimersa dimisit inter illos sine satisfactione plebani et ecclesiae ipsius in Drachow . . .“ Graus vykládá tento pramen prostě „1 lán zatopen feudálem“ (II 484), což není zcela přesné, neboť zatopeny byly pozemky, za které byla dána náhrada jednoho lánu. Konečně u vsi Moravičan tvrzení (II 486), že rybník byl založen klášterem velehradským, není správné, neboť jednak jde o klášter dolanský, jednak se v prameni (CDM XIV 128) praví: „Hóc eciam notanter adiecto, quod si modernis vel futuris umquam temporibus dominus Stephanus prior aut sui successores decernerent et vellent piscinam erigere et locare . . .“, tudíž je nesprávné mluvit již o založení rybníka, nýbrž pouze o dispozicích, které klášter si vyhrazuje pro jeho budoucí případné založení. Úplně stejný případ pak je v LE V 639, kdy ve vsi Drahově rovněž nebyl rybník skutečně založen, nýbrž pouze stanoveny podmínky pro případ, že by k jeho vybudování později došlo (II 484). Připustíme-li i pravděpodobnost příštího založení rybníka, nelze ve vědecké práci tímto způsobem pramen vykládat.

Citované místo z CDM XIV je poučné pak tím, že tato klausule je vkládána do smlouvy o zřízení emfiteutického práva ke klášterním pozemkům a klášter si v ní vyhrazuje právo v budoucnu založit na předem určených pozemcích rybník, a to bez náhrady za škody způsobené emfiteutům na pozemcích. Z toho vyplývá, že tato klausule je vkládána proto, že jinak by se pokládalo za samozřejmé škodu nahradit.

S tímto dokonale korespondují i autorem uváděné případy, kdy se podaří poddaným soudně donutit vrchnost, aby jim nahradila škodu způsobenou zatopením jejich pozemků. Pravidlem je tedy náhrada zatopené půdy ať již poskytnutím pozemků jiných, nebo slevou úroků. Místa pramenů, ve kterých se sice dozvídáme o zatopení půdy rybníkem, avšak není v nich nic uváděno o způsobu náhrady škody, nejsou důkazem opačného pravidla, neboť neposkytují úplný obraz skutečného stavu. Pod zorným úhlem toho, že pravidlem je poskytování náhrady, by bylo třeba výslovně doložit případy takové, kdy snad náhrada vůbec dána nebyla. Avšak takového dokladu Graus neuvádí.

Ukazuje se tedy sdostatek přesvědčivě, že autor nepracuje přesně s prameny a že na základě nepřesných a někdy přímo nesprávných interpretací dochází k závěrům, které jsou neudržitelné. Jeho práci s prameny by bylo podobně možno sledovat v rozsahu celé knihy, uvedme však již jen některé rozptýlené a namátkovou kontrolou zjištěné chyby: Při výkladu o odúmrtích šlechtických statků odkazuje Graus (II 249 p. 127) na libri proclamationum v AČ XXXI a XXXV. Avšak mělo být ukázáno ještě na AČ XXXVI, neboť v něm vydaná třetí kniha provolací začíná rokem 1411, tedy ještě v období, které Graus zkoumá. — V úvaze o poddanství (II 271) praví: „Tak uvádí např. i kanonické právo poddanství pouze jako instituci lidskou“ a v pozn. 19 se odvolává na Dekret Gratiánův D. 1 c. 9. Avšak nahlédnutí do Dekretu ukáže, že citované místo tvrzení vůbec neodpovídá. — Na str. 121-122 jsou uvedeny dva případy, kdy poddaní na českém právu mají právo prodávat své domy, z čehož autor vyvozuje závěr: „Jak je tudíž z těchto dvou listin patrné, nevztahovala se plná odúmrtí (nebo držba do odvolání) podle čes-

kého práva na veškerý majetek poddaných". Toto tvrzení ovšem je zmatené tím, že je sem nesprávně zahrnuta odúmrtí (co to znamená „plná odúmrtí?“) neboť ta vůbec není dotčena v listech, které jsou základem úvahy a které jsou dokonce v přílohách plně otištěny. Není vůbec pochyb, že vymřením oprávněných dědiců nastupovala v jejich domy odúmrtím právem vrchnost. — Na str. 37, p. 59, označuje autor známou hodonínskou listinu z r. 1228 podle edice (CDB II, 428 až 430) prostě za falsum, ačkoli byla její pravost přesvědčivě dokázána Vojtíškem.

Lze tedy konstatovat: kdo bude chtít ve vážné vědecké práci používat Grausovy knihy, bude nucen kriticky kontrolovat s edicemi pramenů v ruce všechny jeho příslušné jednotlivé údaje i celkové závěry. Že se tím vědecká cena a použitelnost jeho knihy velmi podstatně snižuje, je nábílední.

Autorovi nelze upřít velmi značnou všestrannost při pohledu do života venkovského lidu a skutečně pestré postižení jeho zaměstnání, povinností a sociálního postavení. Přece však čtenář postrádá informace o některých dosti významných složkách venkovského obyvatelstva. Chybí vůbec zprávy o uhlířích, kteří tvořili nikoli bezvýznamnou složku obyvatelstva v lesních oblastech, a zprávy o těžbě dříví k pálení milířů by byly dobře doplnily údaje o lesním hospodářství. Rovněž není — kromě jediné poznámky — zpráv o zvláštním privilegovaném postavení Chodů. A konečně by bylo obraz velmi užitečně doplnilo i výzkoumání poměru venkovského lidu k zakládání dolů a zjištění, zda se při tom uplatnila i práce selského obyvatelstva. Sem by patřilo i prozkoumání, do jaké míry ovlivnilo dolování obchod dřívím, které bylo pro doly nepostradatelné.

Kapitola o *třídních bojích venkovského lidu* (II, kap. VIII) přináší pozoruhodná pozorování o způsobech boje poddaných proti vrchnostem. Přece však je třeba poznamenat, že autor zřejmě přecenil v této souvislosti drobné projevy odporu a pokládá za formy třídního boje i zcela individuální, rozptýlené a neorganizované akty poškozující vrchnost, jako je odpírání dávek a desátků, útěk poddaných, pých na panských pozemcích nebo dokonce i žaloby podávané na jejich vrchnost. Zde lze sotva všude mluvit již o formách třídního boje, jak na to správně upozornil Macek v ČČH 5 (1957) 290-1.

Grausova práce přináší mnoho důležitých poznatků pro starší české dějiny. Je možno především upozornit na dobré exkursy v díle II, které přinášejí na základě mnohdy neznámého nebo nedosti prostudovaného materiálu nové poznatky pro dějiny hospodářství v našich zemích. Rovněž kapitola o sociální diferenciaci venkovského obyvatelstva dává nahlédnout do společenské skladby české středověké vesnice a poskytuje tak příštímu badateli podnětná vodítka. Avšak ani tam, kde není možno vyslovit uspokojení nad způsobem interpretace pramenů nebo nad závěry, které z něho autor vyvozuje, nelze jeho výsledky podceňovat. Téměř ve všech případech totiž podává velmi bohatý výběr pramenů, který může být oporou dalšího zkoumání detailního, není možno ocenit pracnost některých zkoumání statistických, které budou na dlouho přispěvkem ke studiu hospodářských dějin našeho venkova.

Avšak z toho, co bylo řečeno, je dobře vidět, že hlavní klady Grausovy práce jsou v jeho výsledcích na poli dějin hospodářských. Zde se pohybuje nejbezpečněji a zde jeho výsledky jsou — jak soudíme — také nejspolehlivější. Je opravdu škoda, že ne vždy a ne ve všech oborech, kterých se jeho práce dotýká, lze přijímat jako metodická východiska i konkrétní závěry bez pochyb, je opravdu škoda, zejména i pro dějiny práva, že na tomto poli došlo k tolika zkreslením a omylům. Ukazuje se zde však zřetelně, že bez snahy proniknout složité jevy dějin státu a práva a bez postačující k tomu průpravy a znalostí dosavadních výsledků

není možné přinést uspokojivé závěry a bezpečná doplnění mezer; naopak — jsou vnášeny jen nové zmatky a zatemňovány úseky již aspoň částečně osvětlené.

Jiří Kejř

II. „ČESKÉ PRÁVO“, KOLONISACE A „NĚMECKÉ PRÁVO“

Mnohostranné změny, které hluboko zasáhly do života české vesnice ve 12. a 13. století a jejichž souhrn se obecně nazývá „kolonisací“, zajímaly historickou nauku odedávna. Jde tu o složitý komplex otázek, který není specifikem toliko českých zemí, nýbrž stejnou měrou se týká všech západních Slovanů, tj. i Poláků, Lužických Srbů a Slovanů polabsko-pobaltských. V Čechách a na Moravě se tento komplex jeví v oblasti právního života jako otázka tzv. „českého“ a „německého“ práva a jejich vzájemného poměru zejména v období maximálního rozvoje kolonisace.

Výsledkem, k němuž se na tomto úseku dějinného vývoje především západních Slovanů dnes dospělo, je *odmítnutí tohoto procesu jakožto výlučně národnostní expanse německé*, jak to líčila nacionalistická německá historiografie od poloviny minulého století a zejména v období hitlerovském, a vytvoření nové koncepce, která vychází ze *základních změn hospodářských a sociálních, vlastních nejenom střední Evropě, nýbrž celé feudální Evropě vůbec*.¹ Tento jednotný proces v dějinách evropských národů² měl sice v zemích od Německa na východ často podobu tzv. „německého“ práva, avšak ta byla toliko jeho formou a i bez ní by se bylo zde všude dospělo k výsledkům zcela analogickým.³

Tomuto pohledu přitakal svým dílem i co do vývoje našich zemí Graus a lze počítat za kladný výsledek jeho práce, že podtrhl souvislost kolonisace, peněžní renty a emfiteutického práva (II 103), poukázal na primárnost peněžní renty v tomto procesu (II 94) a její vliv na stupňování společenské diferenciace (II 192); prohlásil dělbou práce, vymanění z bezprostředního vlivu feudalit a konečně i vzor římského práva za hlavní faktory, jež určovaly vývoj měst (II 101-5); konstatoval, že 13. století je jen vyvrcholením a ne počátkem kolonizačního procesu (II 82) a že v tomto procesu podíl české národnosti byl významu prvořadého (II 90, 97).⁴ Leccos ovšem i tu zbude ještě ujasnit, zejména tam, kde Graus odporuje sám sobě. Tak všeobecně se snaží vyvrátit názor starší literatury, že

¹ Do rámce takto chápané kolonisace se zařazují jak francouzské *villes neuves* (M. Friedberg, *Kultura polska i niemiecka*, Poznaň 1946, I 214-5), tak kolonisace severovýchodního Ruska *směrďy* se značně oproti postavení v centru země rozšířenými právy (tzv. *rasmerdenije* — B. D. Grekov, *Křesťane na Rusi s dřevnějších vremen do XVII veka*, Moskva-Leningrad 1946, I² Moskva 1952, II² Moskva 1954).

² Tak o tom mluví H. F. Schmid, *Das deutsche Recht in Polen*, in: *Deutschland und Polen*, München-Berlin 1933.

³ V. I. Pičeta, *Agrarnaja reforma Sigizmunda-Avgusta*, Moskva 1917, II 169.

⁴ Zvláště toto poslední konstatování je významné, neboť ani nejnovější literatura se tu mnohdy nedovedla vyvarovat starého nacionálního německého pojetí, jak to dosvědčují např. výklady, jež podává L. I. Dembo, *Zemelnyje pravootnošenijsa v klassovo-antagonističeskom obščestve*, Leningrad 1954, 108-10. V tomto směru dokonce i Grekov, jenž jinak osvětlení problémů kolonisace svým badatelským přínosem mocně posunul kupředu, je ochoten do jisté míry kolonizaci spojovat přímo s přesunem Němců na východ (*Křesťane* 318).

by Čechy byly oním „ostrovem třídního klidu“, avšak zároveň mluví o tom, že Němci zde hledali lepší podmínky proti své vlasti (II 98). Jestliže se tento názor opírá o to, že cizincům se dávaly výhodnější podmínky (II 22), pak se tím oslabuje these o kolonizaci „vnitřní“. A konečně zejména bude potřeba navzájem srovnat tvrzení, že hospodářská technika nedoznala za feudalismu podstatnějších změn (I 135) s poukazem na rozšíření intenzivnějších výrobních technik jako předpokladu vzniku peněžní renty (II 49).

Při snaze o široký syntetický aspekt Grausovy práce však překvapuje především to, že vůbec nepoužil výsledků tak hojné produkce polské nauky, bez jejíhož přínosu lze si obraz „německé kolonisace“ jen stěží představit. A jde tu, zvláště po druhé světové válce, o náhledy zcela nové a tak přesvědčující, že je v řadě případů začala přijímat docela i část západoněmecké nauky.⁵ Metodicky jde tu zejména o rozčlenění celé problematiky v otázky německé imigrace, kolonisace půdy dosud nevzdělané, otázky právního zřízení a konečně problematiku společensko-hospodářskou,⁶ z hlediska práva pak ovšem především o konstataci toho, že *německé právo* je třeba chápat pouze jako „jeden z projevů a variant západního feudálního systému a jeho realizace ve sféře dominiální“.⁷ Šlo tu o novou úpravu poddanských poměrů, která postupně zachvacovala celou Evropu, takže v Polsku se příslušný komplex nazýval „*ius theutonicum*“, protože v Německu došel k uplatnění dříve, ale na Litvě tentýž komplex ve vztahu k Polsku se už nazýval „*ius polonicum*“; proto se v polské nauce navrhuje, v navázání na některé západní vzory, nazývat zřízení takovýchto vsí „zřízením lenního práva“.⁸ Tato koncepce je zvláště důležitá pro Grause, jenž „lenním právem“ chce rozumět toliko vztahy mezi šlechtou (II 94) a znesnadňuje tak vysvětlení konstrukce feudálních osobněpozemkových vztahů na jednotné základně.

Jestliže Graus opomenul kolonizační vývoj v Polsku, kde analogie přímo o srovnání volá, je ovšem pochopitelné, že nevěnoval zájem ani polabsko-pobaltským Slovanům,⁹ dosud naukou dosti a nespravedlivě opomíjeným, ač i tu analogie mohou být velmi poučné. Zde ovšem na rozdíl od českých zemí a Polska šlo o kolonizaci skutečně programovou,¹⁰ takže i když ročně přicházel do jejich zemí ne tak příliš velký počet kolonistů, za dvě stě let znamenalo to nakonec cifru ohromnou,¹¹ nehledíc navíc i k významu politických změn v tomto prostoru. Proto rysy kolonisace jsou tu specifické, avšak právě jejich odlišnosti umožňují plastičtější pohled na problémy kolonisace naší a polské. V tom směru faktem mimořádné důležitosti je zjištění *vnitřní slovanské kolonisace* těchto zemí přes všechny nápor německých elementů. Pro Meklenbursko ukázal to rozsáhlým studiem materiálu Jegorov. Podle něho byla kolonisace dílem slovanské šlechty, jež osíd-

⁵ G. Labuda, *Stare i nowe tendencje w historiografii zachodnio-niemieckiej*, Przegląd Zachodni XII/7—8, Poznań 1956, 224—52.

⁶ K. Tymieniecki, *Prawo czy gospodarstwo?* Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych VIII, Poznań 1946, 275.

⁷ Tamtéž 277. Výklad emfiteutického práva poukazem na římskou *locatio-conductio* je však zaváděním analogii z prostředí od raného středověku příliš podstatně odlišného, neboť emfiteutické právo vyvěrá z poměrů, jež panovaly jedině za raného feudalismu.

⁸ J. Matuszewski, *O biskupstwie lubuskim*, Czasopismo prawno-historyczne II, Poznań 1949, 80; 78: *osadnictwo na prawie lennym*.

⁹ Graus se dotýká problematiky polabsko-pobaltských Slovanů jedině in II 81; nezná však celé pozadí proslulé kolonizační výzvy z r. 1108.

¹⁰ K. Kötzschke - W. Ebert, *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937, 50, citují slova Walthera von der Vogelweide: *tiuschiu zuht gat vor in allen*.

¹¹ O. Fock, *Rügensch-pommersche Geschichte aus sieben Jahrhunderten*, Rügen 1861 ad., II 55.

lila zejména okrajové prostory, a kolonisace jí provedená nespádala vjedno s germanisací, která nastoupila až v období třicetileté války.¹² Proti tomuto pohledu se zdvihl velký odpor pochopitelně v nauce německé.¹³ Jegorov totiž nepochybně své nové stanovisko poněkud upřilíšnil a tak pravda je patrně na straně názorů, jež vyslovili zejména polští badatelé,¹⁴ kteří zaujímají stanovisko středové. Šlechta, která tuto kolonisaci prováděla, byla již silně germanisována a stálý přísun německých měšťanů a sedláků dovedl ke germanisaci těchto prostorů rozhodně dříve než ve třicetileté válce. Celkově je jisté, že za kolonisace řada slovanských vsí zůstávala při starém právu („Slavi sunt, villa slavica; nullum beneficium est“)¹⁵, jinde však jsou vedle sebe „mansi slavici“ či „mansi non feodati“ a „mansi theutonici“ či „mansi infeodati“,¹⁶ při čemž označení „quondam Slavus“ neznamena změnu národnostní, nýbrž změnu druhu práva dotyčného usedlíka na jeho nemovitosti.¹⁷ V mnohých oblastech se Slované zařadili do kolonizačního procesu vedle Němců; to bylo zřejmě tam, kde nedošlo k politickému střetu¹⁸ a kde se v celé šíři uplatnilo jen hledisko hospodářského zájmu na základem celkové tendence hospodářského vývoje. V tom případě měli původně postavení shodné s přicházejícím obyvatelstvem německým.¹⁹ Jiná je ovšem otázka národní germanisace, k níž docházelo jednak při společné kolonisaci,²⁰ jednak při vtahování části slovanského obyvatelstva do sítě služebníků a poddaných, kteří vůči nové německé vrchnosti měli povinnosti povahy vojenské.²¹

Tohoto srovnávacího materiálu Graus nepoužil, a to je také jedním z důvodů, proč se mu nepodařilo vysvětlit podstatu „českého práva“. Nelze ovšem neuznat, že řadu rysů tohoto práva vystihl — tak poukazuje na větší možnost zatížení poddaných v jeho rámci (II 139), jeho těsnější spojení s centrem feudální jednotky, dané už samotnou lokalizací (II 154), menší sociální diferenciaci u osob, jež se jím řídí (II 230) či na automatický přechod od „českého“ práva k „německému“ (II 139). Jinde je možno souhlasit už hůře, např. když popírá dědičnost v jeho rámci (II 121); odkud však by tu byl sám termín „dědina“?

¹² D. N. Jegorov, Kolonizacija Meklenburga v 13. v., Moskva 1915, II XV, 533, 538, 550, 557, 601.

¹³ B. Schmeidler, Über die Glaubwürdigkeit Helmolds und die Interpretation und Beurteilung mittelalterlicher Geschichtsschreiber, Neues Archiv 75, 320—87; H. N. Witte, Jegorows Kolonisation Mecklenburgs im 13. Jhdt, Breslau 1933; F. Lammert, Die älteste Geschichte des Landes Lauenburg, Ratzeburg 1933; V. Seidel, Die deutsche Besiedlung Schlesiens im Mittelalter als Teil des deutschen Ostzuges, tamtéž 11/1935, 253—4; aj.

¹⁴ A. Brückner, Z dziejów Słowiańszczyzny północnozachodniej, Slavia occidentalis 5, Poznań 1926, 89 ad.; J. Widajewicz, Niemcy wobec Słowian polabskich, Poznań 1946, 41—3.

¹⁵ J. Pervolf, Germanizacija baltijskich slavjan, Peterburg 1876, 137; Jegorov, Kolonizacija II 34 ad.

¹⁶ Pervolf, Germanizacija 93; B. Guttman, Die Germanisierung der Slawen in der Mark, Forsch. z. brandenburg. u. preuss. Gesch. 9, Leipzig 1897, 493.

¹⁷ Např. Codex diplomaticus Brandenburgensis, ed. R. Riedel, Berlin 1838—68, 16, str. 422; Bernardus, quondam Slavus.

¹⁸ Tam docházelo k *electio Slavorum*, vykázání Slovanů z jejich sídel.

¹⁹ Pervolf, Germanizacija 137; K. Bruns-Wüstefeld, Die Uckermark in slawischer Zeit, ihre Kolonisation und Germanisierung, Prenzlau 1919, 211, 213, 220; Kötzschke-Ebert, Geschichte 180.

²⁰ Folkers, Deutschrechtliche Siedlungsformen auf ehemals slawischem Boden in Holstein und Lauenburg, Nordelbingen 8, Flensburg 1930—1, 129—31.

²¹ Kötzschke-Ebert, Geschichte 173.

Avšak konec konců přes všechny tyto drobné klady a zápory nejdůležitější negativní skutečností zůstává, že se Grausovi nepodařilo odlišit od sebe „české“ a „německé“ právo. Konstatuje počítání na lány u obou (II 134-5), stejné v podstatě dávky (II 122) apod. a posléze po vytčení znaků práva emfyteutického praví: „Se všemi těmito znaky se setkáváme též u neemfyteutických vesnic. Při emfyteusi bývají však spojeny a tvoří součást zvláštního privilegia, které je základem celého práva“ (II 156). Rozdíl formálního zakotvení je ovšem skutečně trochu málo. A nejhorší je, že i nový materiál, jež Graus shromáždil, podává jenom to, co už je známo ze studia Chaloupeckého, že totiž ve 14. a 15. století se rozdíl obou práv setřel.²² Tak podle č. 41 příloh (II 561) charakterisují německé právo, úrok, odnětí v případě neplacení po určitou dobu a právo disponovat s formálním souhlasem vrchnosti gruntem; tytéž vlastnosti jsou však jinými doklady prohlašovány za součást práva „českého“ (č. 24, II 542—3; č. 25, II 543—4; č. 34, II 553).

A přece jsou tu určité odchylky (č. 19, I 537, II 556). Graus sice tyto rozpory vůbec nevykládá, ale jinde vedle emfyteutického a „českého“ práva konstatuje jakési právo „staré“ (II 125, 155), o němž hned na počátku svých výkladů praví, že prodělalo značný vývoj (I 49) — přitom se nebudeme zde blíže zabývat čtvrtou Grausovou kategorií, skupinou osob „bez práva“ (II 155), neboť tato laická představa je zcela nemožná: i osoby sociálně zcela utlačené se spravují nějakým právním řádem, ovšem s minimálními oprávněními, minimálními subjektivními právy.

Při poukazu na toto „stare“ právo uhodil Graus nevědomky hřebík na hlavičku. Jeho „české“ právo je totiž onou soustavou předpisů, jež v době pozdní je vytýčována jako protiva kolonisačního práva „německého“ — vždyť Graus sám svůj výklad opírá až o materiál vyšehradské kapituly ze zlomu 14. a 15. století (II 120). Avšak předkolonisační právo v českých zemích prodělalo skutečně složitý vývoj, který však, žel že i pokud jde o venkovský lid, zůstal Grausovi do značné míry utajen. Podáváje přehled sociálních poměrů na vesnici v českých zemích v předhusitské době, nepoužil Graus jediného možného postupu při široké historické synthesi, totiž výkladu podle jednotlivých epoch vývoje, které se, pokud jde o právní postavení obyvatelstva, kryjí s jednotlivými údobími vývoje státu (rodová společnost, raný feudalismus, feudální rozdrobenost, centralisující se středověká monarchie, stavovský stát). Ač právě u obecného historika by se očekával pohled vývojový, podal Graus obraz statický, obvyklejší jinak u právě jím kritizované právní historie, neboť jednotlivými doklady se toliko snažil především prokreslit svou generální thesi o stupňování útisku (I 263 ad.). Systematický výklad tohoto předmětu, jak je podán zejména v II. díle jeho práce, a pečlivý rozbor terminologie (I 238 ad.) jsou sice jistě přínosem a samy o sobě důležitým způsobem výzkumu, avšak syntetický historický výklad se rozhodně bez vývojového pohledu obejít nemůže.

V této souvislosti se také ukazuje v pravém světle otázka vhodného použití srovnávací metody, jež v tomto případě mohla být docela klíčem k rozřešení problému rozdílu „českého“ a „německého“ práva. Kdyby byl totiž Graus používal této metody tam, kde vzhledem ke skutečné paralelnosti situací je na místě a kde její výsledky vedou k závěrům, jinou metodou na příslušných úsecích vědy nedosažitelným, byl by zjistil, že otázku podstaty rozdílu „německého“ a různých slovanských práv vystihl už Grekov, když vyslovuje při studiu německé kolonisace v Polsku a Haliči tento výsledek svých pozorování: „Jak státní moc,

²² V. Chaloupecký, Selská otázka v husitství, Bratislava 1926, 12.

tak kterýkoli feudál — soukromý statkář, byli zbaveni nutnosti, pokud měli co činit s občinou, vstupovat v přímý styk s každým sedlákem zvlášť. Ruská i polská občina tou nebo onou měrou odpovídala před státem a částečně i soukromým statkářem za správné konání povinností a placení daní. Ve zcela jiném postavení byl německý kolonista, který se dokázal uvolnit z občinného dohledu nad sebou ve své vlasti a jenž neměl žádných podnětů k tomu, aby křísil staré zřízení v nových územích, kam ho nesl jeho osud a agitace kolonizátorů, kteří mu málili svůdné podmínky".²³

A podobně podstatu „českého“ práva může dobře osvětlit „slovanské“ právo u polabsko-pobaltských Slovanů, které podobně je stavěno v protivu právu „německému“. Toto srovnání je zvláště důležité proto, že podává materiál pro rozřešení otázky vlastnictví budov na rozdíl od rolí; Graus toto řešení několikrát nadhodil, ale nikde je nedovedl uvést v soulad s jinými doklady, jež této thesi odporují. Proto je mimořádně důležité zjištění, že u polabsko-pobaltských Slovanů v individuálním vlastnictví byly toliko domy a dvory, nikoli polnosti, jež k individuálnímu užívání rozdělovala ještě obecní hromada. Neplatí to ovšem už zcela všeobecně. Existují nepochybné doklady individuálního vlastnictví nemovitostí,²⁴ takže ve vlastnictví kolektivním zůstávají jen luhy a lesy.²⁵ Avšak většinou a původně v celém rozsahu je individualisováno vlastnictví toliko budov,²⁶ jimiž se vlastnický disponuje²⁷ a jednotlivé lány jsou k obdělávání toliko propůjčovány, nejsouce příslušenstvím těchto budov.²⁸ Ještě knihovní zápisy z doby Karla IV. dosvědčují spojení domu s nemovitostí v mnohých vsích v Braniborsku jako zvláštnost;²⁹ to ovšem může platit jen o uzavřených vsích se slovanským obyvatelstvem, kde nedošlo k německé infiltraci a kdy tyto vsi zůstaly nadále podčiněny toliko zeměpánu. Jinak nedostatek individuálního vlastnictví znamenal původně při vzniku feudalismu jistou nezávislost na pánu,³⁰ avšak když se upevnila pozemková vrchnost, vstoupila do všech práv někdejší obce a jelikož polnosti nepatřily individuálně jednotlivým obyvatelům vsi, volně jimi nakládala.³¹

Protože tedy Graus neodkryl jádro protivy „českého“ a „německého“ práva, nevytvořil si nutný předpoklad pro výklad vývoje postavení venkovského lidu po celých několik století až do husitských válek. A pro osvětlení tohoto složitého procesu nepoužil také oněch dat, jež by mu poskytly srovnávací dějiny feudální epochy v Evropě. Vývoj feudalismu totiž na celém evropském území probíhá určitými shodnými stadii a jejich poznání může být vodítkem i pro spojení oněch

²³ G r e k o v, Krestjane 338 (k národnostnímu problému otázky srov. výše pozn. 4).

²⁴ Cod. dipl. Brand. I, str. 454: non communitati, sed fidelioribus et certioribus in ipsa villa. — Obecně se pro individuální vlastnictví vyslovuje P. J a k o v e n k o, Seľskoje naselenije v ružanskom knážestve vo vremja pravlenija mestnych knázej, Žurn. min. nar. prosvěščenija, Peterburg 1910/XI, 233.

²⁵ J a k o v e n k o, Seľskoje naselenije 202—3, r. 1215: commune nemus; P e r v o l f, Germanizacija 56, o pozdější vesnické grummodě — „hromadě“.

²⁶ M. W e h r m a n n, Geschichte von Pommern, Allgem. Staatengeschichte III/5, Gotha 1904, I 31.

²⁷ Cod. dipl. Brand. VII, str. 468: tres areas, quas sacerdos Theodoricus de manibus laicorum sub testimonio villanorum redimens in unam aream redegit.

²⁸ G u t t m a n n, Germanisierung 489.

²⁹ Tamtéž 494.

³⁰ K. T y m l e n i e c k i, Ludność wiejska w krajach polabskich i pomorskich w wiekach średnich, Slavia occidentalis I, Poznań 1921, 22—3.

³¹ Cod. dipl. Brand. I, str. 457: (mansī) sunt monasterii et curie et non villanorum, nec sunt ad areas curiarum ville appropriati, sed simpliciter locati secundum ius slaviale, ita sane, cum cultores ville non satisfaciunt in partibus curie nec sufficiunt, tunc mansī possunt auferri ab eis licite et locari aliis agricolis.

článků, jež konkrétně pro naše země prameny dokládají, s mezičlánky, jež doloženy nejsou. Nejde tu o nějaké vyplňování mezer našich pramenů údaji z jiných oblastí — to by byl postup ahistorický. Avšak je třeba konstatovat, že přes všechny odchylky vývoje a přes všechny odlišnosti jednotlivých územních celků, v nichž poměry jsou mnohdy velmi různorodé (u vesnického lidu např. velmi rozdílný rozsah povinností a svobod, daleko individuálnější, než se obecně přijímá, a s vývojem časově různě posunutým), dovoluje syntetický pohled vytčení *určitých obecných linií*. Úkolem historika určitého národa nebo území — a tento úkol pro naše země Graus nesplnil, je pak právě *vytknout shody a neshody konkrétních poměrů s těmito obecně převažujícími tendencemi vývoje a vysvětlit příčiny oněch odchylností*.

V tomto smyslu má pro vývoj nejranějšího feudalismu zásadní význam římské právo. Dědičné a po dobu řádného placení neodňatelné *agri vectigales, terrae limitaneae* propůjčované veteránům, *terrae leaticae* propůjčované „barbarům“, *emphyteuse* nezakládající právo zcizení a v tomto směru s ní shodný *kolonát* se projevily v poměrech francouzské a severoitalské vsi po osídlení Germány; zvláště římská *emphyteuse*, z níž vyšla středověká *prekarie*, se stala základní institucí poddanských vztahů.³² Toto však jsou poměry raného feudalismu západoevropského, a proto poznatky o něm pro porozumění našim dějinám mají význam minimální. Přesto Graus, zvláště v I. díle, doklady ze západní Evropy argumentuje při každé možné příležitosti. Odtud ovšem řada pochybných názorů, např. při srovnávání otroctví a človecenství (I 174-5).

Zásadní důležitosti proti tomu jsou poznatky o *středoevropském a východoevropském feudalismu, kde se vliv římského práva neprojevil*, a kde ve shodě se skutečností, že zde neexistuje otrokářská epocha vývoje společnosti, je *feudální zřízení do značné míry ve svých počátcích ovlivněno ještě občinou rodové společnosti*. Ty však Graus kupodivu ignoruje. A přece pro srovnání jsou tu mimořádně důležité doklady ze severního Ruska, jež ukazují, jak občina byla daleko víc rozložena, než se obecně míní, neboť v jejím rámci existovalo už i individuální vlastnictví polí jednotlivě zcizovaných.³³ Na druhé straně ovšem občinné prvky přecházejí i do jiných institucí, např. se přenášejí na „stovky“³⁴ jejichž původ je v organizaci podhradského obyvatelstva, provedené knížetem. Pro růst feudalismu je pak nejdůležitějším momentem přejímání původních práv občiny feudálem.³⁵ Na ruském severu, kde její samotná činnost existuje relativně nejdéle, vykonává občina charakteristické činnosti obvyklé jinak pro feudály (poskytování „ssudy“ jednotlivým občinníkům k podpoře jejich hospodářství, dispoice finančními prostředky),³⁶ a tak se na ní dobře jeví, jak jinak všeobecně feudál vstoupil do práv dříve občinných.

Zde je jeden z kořenů Grausova nedostižného chápání komplikovaného vývoje feudalismu. Jemu totiž plnost historického pohledu na vývoj poměrů feudálů a poddaných poněkud zastiňuje toliko antagonistický pohled na rozpory mezi representanty těchto tříd (např. II 234). O tom, že v zásadě je tato koncepce

³² E. Chénou, *Histoire générale du droit français public et privé*, Paris 1926—9, I 70—3, 421, 425.

³³ L. V. Danilova, *Očerki po istoriji zemlevladienija i chozjajstva v novgorodskoj zemle XIV—XV vv.*, Moskva 1955, 237—41, 270—5; Grekov, *Kresťjane* 473—4.

³⁴ Grekov, *Kresťjane* 288—9.

³⁵ N. I. Karejev, *Pomesťje-gosudarstvo i soslovnaia monarchija srednich vekov*, Peterburg 1906, 89; R. Schröder-E. Künssberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1919, I 459; 458 o spojení práv s půdou.

³⁶ Danilova, *Očerki* 231.

správná, není ovšem ani v nejmenším sporu. Avšak vedle těchto rysů se v poměru obou tříd, zejména v detailech, projevil i fakt symbiosy jejich každodenního života a prvky staršího vývoje, kdy feudalita vznikla vydělováním z rozpadající se občiny. Osobní svazky společenství členů původně rovnoprávných vytvářely i nadále jednotné právní společenství³⁷ a do značné míry tu šlo o jednotu hospodářské jednotky a účelovost její produkce.³⁸ Proto zejména také i v dalším vývoji feudalismu vedle základních rozporů existuje v řadě detailů i vzájemná spojitost vztahů, která po právní stránce se projevuje tím, že *obě strany mají vůči sobě jak jisté povinnosti, tak jistá oprávnění*.³⁹ Nelze tu také opomíjet zvláště pozdější ideologické pojetí, jež vycházelo ze *soudobého světového názoru a jeho chápání spravedlnosti*. A konečně přes všechny rozpory a boje měl i feudální řád svou *zákonnost*⁴⁰ („ordo“), bez jejíhož rozboru není možno podat věrný obraz skutečnosti. Jinak i když práva poddaných jsou minimální a sociální útisk je velmi silný, nelze mluvit o tom, že by neexistovalo poddanské právo. Jestliže Graus praví, že se „během 13. a 14. stol. vyvinulo jakési zvykové poddanské právo . . . , které chránilo poddané před zásahy panské zvůle“ (II 235), pak vedle toho, že vůbec nepochopil právě ono faktické i právní společenství raně feudální společnosti, pokládá ve shodě s běžnou laickou představou za právo pouze právo subjektivní, oprávnění, a nikoli právo objektivní, které je výrazem poměru třídy feudálů a poddaných. Jak však je tomu doopravdy, ukazuje nakonec sám, když na rozdíl od předchozích slov na jiném místě praví, že „muselo nějaké právo pro tu či onu vesnici existovat, ať již písemně zachované nebo jen ústně předávané jako zvykové, podle něhož venkovské soudy soudily“ (II 267); není ovšem pochyb o tom, že tu jde o zcela běžné obyčejné právo české vesnice, jehož původ je v dobách společnosti ještě rodové.

Nedostatečně široká historická koncepce dovolila proto Grausovi jen poměrně krátké a statické vyličení zbytků rodové společnosti u nás (I 141-7). Chybí zejména poukaz na to, že většina vrchnostenských výhradních oprávnění-regálů (I 96, 98, 122, II 30 ad., 59) má svůj původ ve vstupu vrchnosti do práv občiny. Při zabírání půdy pro rybníky (II 34), jež ovšem samo o sobě je vzhledem k pravidelnosti náhrady dost problematické, šlo především — ve starší době — o zabírání obecní půdy v lukách. Otázku rustikálu a dominikálu (II 72-4) bude třeba řešit trochu jinak než pouhou terminologií berní ruly, neboť v údobí zbytků rodového zřízení má tato protiva mnohé jiné rysy. Graus nevyužil rovněž dost některých vlastních nových pramenných objevů, podávajících zajímavé zprávy o přežívání občiny (např. příloha č. 40, II 560). K otázce odúmrti (II 250) je třeba dodat, že rozhodující postavení vrchnosti je důsledkem vstupu feudality do někdejších práv občiny, rozhodně tu nejde o nějakou novost, jak Graus tvrdí (I 262). Ručení poddaného za dluhy pána (II 243) vyvěrá nepochybně ještě z představ starého občinného společenství.⁴¹ Omezení stěhování poddaných není v předkolonizační době tak úplně výsledkem působení vrchnosti (II 244), nýbrž pramení ze starších kolektivních svazků; je dobře známo, že jinak až do doby druhého nevolnictví odchod nebyl tak nesnadný a výhost byl formalitou, neboť souhlas bylo

³⁷ H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, München-Leipzig 1928, II 369 ad.

³⁸ Zd. Kaczmarszyk - M. Sczaniecki, Kolonizacja na prawie niemieckim w Polsce i rozwój renty feudalnej, Czasopismo prawno-historyczne III, Poznań 1951, 68.

³⁹ O. Brunner, Land und Herrschaft, Brünn-München-Wien 1942, na mnoha místech.

⁴⁰ O zákonosti za feudalismu se diskutovalo na rozpravě právních historiků v Bratislavě v dubnu 1957 (srov. referát o tom v Právněhistorických studiích IV, Praha 1958, 296).

⁴¹ Na haličské Rusi naopak požadavek ručení za dluhy pána vedl k osvobození poddaných (Grekov, Krestjane 346).

možno při zaplacení příslušného obnosu získat de facto automaticky. Jestliže v případě z r. 1341 směl poddaný opustit vrchnost až po zaplacení dluhů (II 245), nejde tu o nějaké šikanování, nýbrž o postup běžný v celé Evropě bez rozdílu. To, co Graus nazývá in I 200 „praktikami feudálů“, patří ovšem rovněž do této kapitoly, neboť ve skutečnosti, a tomu on neporozuměl, tu ve velkém církevním privilegiu z r. 1222 jde o zrušení kolektivní odpovědnosti, o nic více. Pro rozbor rozkladu obce by bylo bývalo možno dobře užít materiálu o rozhraničování polí (I 116). Co se in I 143 praví o vlastnictví polností částí obyvatelstva obce, nemá oporu pramenu. Otázka zdaňovací podle pluhů (I 113, 322 p. 28, 323—4 II 211—2) by nabyla na plastičnosti i dosahu, kdyby se bylo poukázalo na to, že původní skutečný pluh jako vyměřovací základ daně je důsledkem nemožnosti uložit daň podle polí, jejichž vlastnictví nebylo ještě individualisováno.⁴² Fojt není jen nejnižším článkem vrchnostenské správy (II 92), nýbrž i článkem samosprávy, a tu navazuje na staré zřízení občinné. Od 15. století se objevující výraz „starosta“ pro označení „rychtáře“ je ovšem termínem prastarým, původním.

Postupným upevňováním feudalismu vznikají dále v postavení prostého svobodného (politicky neprivilégovaného) obyvatelstva podstatné změny, k jejichž analogiím, větším či menším, musilo dojít pochopitelně i v českých zemích.⁴³ Jak nás v tomto směru poučuje vývoj v celé Evropě, nastává klasická doba *nevolnictví*, doba všech složitých povinností lidí závislých.⁴⁴ Avšak i tu je třeba lišit mezi programovými formulacemi feudálů a faktickým stavem.⁴⁵ Tam, kde se obecina udržela při větší životnosti, bylo postavení poddaného obyvatelstva vždycky lehčí.⁴⁶ Ve všech zemích se pak toto politicky neprivilégované obyvatelstvo dělí v zásadě na *dvě vrstvy, jednu s větším a druhou s menším rozsahem oprávnění*.⁴⁷

Pro vytyčení poměrů oné nižší vrstvy poddaných je třeba se obeznámit především s poměry na dvorech jednotlivých feudálů, neboť příslušníci této vrstvy se

⁴² Ve své práci *Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů*, Právněhistorické studie I, Praha 1955, 186 jsem pluh ještě bez dalšího pokládal za plošný vyměřovací základ. Avšak původně šlo zcela nepochybně o spřežení, neboť při neexistenci individuálního rozdělení polností by bývalo nebylo možno podle nich daň uložit. Ke stejnému názoru v tomto směru dospívá nyní Z. M. Černilovskij, jehož chystanou práci o polabsko-pobaltských Slovanech jsem měl možnost číst v rukopise.

⁴³ Většina těchto otázek není však ještě, pokud jde o naše země, předzpracována. Zaujal k nim stanovisko v řadě svých prací před druhou válkou V. Vaněček (zejména v pracích *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III*, Praha 1933—9 a *Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské*, *Věstník akademie věd a umění* 50, Praha 1942).

⁴⁴ Chénon, *Histoire* II 45—56; H. Brunner - E. Heymann, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, München-Leipzig 1921, 100; Schröder - Künssberg, *Lehrbuch* I 493, II 882, 885; W. Wittich, *Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland*, Leipzig 1896, 282—97.

⁴⁵ Na to dobře poukazuje S. B. Veselovskij, *Feodafnoje zemlevladienje v severovostočnoj Rusi*, Moskva, 1947, I 230—1.

⁴⁶ Karejev, *Pomesťje-gosudarstvo* 150—1.

⁴⁷ V Anglii to byli *svobodní* a tzv. *villani* (J. A. Kosminskij, *Issledovanija po agrarnoj istoriji Angliji XIII. v.*, Moskva-Leningrad 1947, 20, 255—62, 402 ad.), ve Francii *serfs d'heritage* a *serfs de corps* (Chénon, *Histoire* II 44, 56—7; o přechodném stupni, který tvořili „serfs de servitude simplement personnelle“ viz A. Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, Paris 1925, 226), v Rusku *smerdi svobodní* a *smerdi nesvobodní* (Grekov, *Krest'jane* 193 ad.), v Bulharsku sedláci na *právině* a *parnici* (D. Angelov - M. Andrejev, *Istorija na balgarskata daržava i pravo*, Sofija 1955, 112—4, 151—2), atd.

rekrutují z osob na feudálech bezprostředně závislých.⁴⁸ Původně jednotná vrstva osob téměř bezprávných se postupně rozčlenila v dosti složitou hierarchii.⁴⁹ Vedle příkladů ze západu, jako jsou francouzští *lidi* a *colliberti*,⁵⁰ nejlepší obraz podávají poměry ruské, kde existuje celá škála těchto osob.⁵¹ Velmi ilustrativní jsou i zde opět poměry u polabsko-pobaltských Slovanů, kde jednak tzv. *podacha* se jeví jako nástroj vzniku poddanství obdobou ruské *ssudy*,⁵² ať ve vztahu poddaných k církevní vrchnosti v podobě prostě⁵³ nebo ve vztahu ke knížeti ve spojení s některými povinnostmi vojenské povahy,⁵⁴ jednak zadlužení se výrazně ukazuje jako pramen vázanosti i sociální.⁵⁵

Faktem mimořádné důležitosti je, že i příslušníci nižší skupiny raně feudální společnosti mají jistá oprávnění.⁵⁶ Vzhledem k této neobyčejné pestrosti poměrů ovšem určení právní povahy vztahu těchto neprivilegovaných vrstev k půdě je často velmi obtížné.⁵⁷ Uvážení tu zaslouží také některé důležité hospodářské a politické faktory.⁵⁸

⁴⁸ Historia państwa i prawa Polski do roku 1795, I (J. Bardach, Warszawa 1937), 111, 114–5; D. Janković, Istorija države i prava feudalne Srbije (XII–XV vek), Beograd 1957, 38–40 o „otrocich”; Angelov-Andrejev, Istorija 146.

⁴⁹ Tak o ruských *cholopecch* V. O. Kijučevskij, Podušnaja podac i otmena cho-lopstva v Rossiji, Opyty i issledovanija, Moskva 1919, II 312.

⁵⁰ Chénon, Histoire I 374–6, II 60–1.

⁵¹ Kijevští *rjadoviči*, *zakupové* a *izgojové* (Grekov, Krestjane 167 ad., 173 ad., 217 ad.), *litevští prichožije* a *pochožije ljudi* (437 ad.), *novgorodští zakladníci* a *polovnici* (414 ad., 424 ad.), *pskovští izornici*, *ogorodnici* a *kočetnici* (450 ad.).

⁵² *Ssuda*, *podmoga*, *izdeľnoje srebro*; k tomu M. F. Vladimírskij-Budanov, Obzor istorii russkogo prava, Kijev 1886, I 114–5. V. O. Kijučevskij, Kurs russkoj istoriji, Moskva 1916, II 390–1. O. Balzer, Narzaz w systemie danin pierwotnej Polski, Lwów 1928, 578–9 pokládá „*podachu*” za normální daň.

⁵³ Codex Pomeraniae diplomaticus, ed. K. F. W. Haselbach, J. G. L. Kosegarten, F. Medem, Greifswald 1843–62, č. 85 (1207), Jaromar I. klášteru Eldeně: colonos et villarum habitatores, ecclesie podaczam habentes, liberos ab omni exactione... constituimus. — Pervolf, Germanizacija 128 zaznamenává případ z Vagrie z r. 1251: quod vulgo podaczche dicitur.

⁵⁴ Mecklenburgisches Urkundenbuch, ed. K. Prümmer, Schwerin 1863, I č. 148 (1189), Mikuláš I. klášteru v Dobřanech: Vnde homines meos habentes podacam meam, id est argentum, ad defendendum ipsos in uillis eorum posui; et idem argentum atque seruitium, quod mihi debebatur, fratribus impendi iussi, inter quos unus nomine Delic duas marcas, alter Niuar unam debebat.

⁵⁵ Cod. Pomer. dipl. 276 (1239), list papeže Řehoře IX. arcibiskupovi lundskému: Si vero debitor ante mutuatae sortis solutionem viam fuerit universe carnis ingressus, talis detestanda conditio transit ad singulos heredes, ita ut si eorum aliquis solvendo non fuerit, supponitur ei in iudiciali foro fasciculus straminis, a quo presentibus habitatoribus terre sue deicitur et in perpetuum creditoris redigitur servitute.

⁵⁶ E. Glasson, Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et juridiques de l'Angleterre, Paris 1882–3, V 93; Chénon, Histoire II 4; Wittich, Grundherrschaft 276–92; Veselovskij, Feod. zemlevladienie 217–30, 239–40; Janković, Istorija 26–7.

⁵⁷ Konstatování vlastnictví poddaných je základním výsledkem rozsáhlé výtečné práce, kterou napsal A. V. Venediktov, čs. překlad: Státní socialistické vlastnictví, I. díl Praha 1950. Dnes lze říci, že tato koncepce je přijata převážnou většinou odborníků. V Polsku např. ji vyslovovali dříve z historiků jediná Smolka, Rutkowski a Tymieniecki (Friedberg, Kultura I 184), dnes ji přijímají z právních historiků typicky např. Bardach a Matuszewski, odmítá Adamus (Historia państwa i prawa I 296). Ovšem i v pohledu Venediktova bude potřeba ještě leccos ujasnit. Přitom ani tak nejde o to, co mu namítali jeho sovětští kritikové (závěr diskuse o základním ekonomickém zákonu in Voprosy istoriji 1955/5 80; S. A. Pokrovskij v diskusi o Dembově knize podle Sov. gosudarstvo i pravo 1955/7 137; Dembo, Zemelnyje pravootnošeniya 100–1 klade důraz na složku sociální a nikoli problematiku právní a nakonec sám ukazuje, že právo podda-

Nejdůležitějším momentem pro poměry poddaných je však beze sporu vznik *pozemkové vrchnosti*, v níž je *jádro spojení veřejnoprávních a soukromoprávních prvků* postavení poddaných.⁵⁹ I když významnou roli zde hraje při výsluhách přenesení pravomoci s knížete na feudála,⁶⁰ je pozemková vrchnost ve svém vzniku jednotná, neboť se vyvinula shodně ve všech vznikajících feudálních patrimoniích bez ohledu na to, zda jde o útvary, jejichž představitelé stanuli později v čele státu, nebo o rozsáhlá patrimonía předních velmožů v jednotlivých knížecích státech, protože hospodářské, sociální a politické předpoklady obojích těchto útvarů byly shodné.⁶¹ Soustava povinností poddaných vůči pánu jest shodná, ať tímto pánem jest kníže nebo šlechtic. Zvláště období vrcholu lenního práva na západě ukazuje, jak šlechta vstupuje do práv dříve panovnických⁶², a tu její vztah

ného významnou měrou omezuje právo pána a „feudum“ a „censiva“ jsou korrelata, avšak povahu tohoto práva poddaného, tj. o jakou „držbu“ jde, neurčil). Spíše jde o vlastní pojetí Venediktova, pokud za základní prvek vlastnictví pokládá osobní svobodu (234, 237 p. 507). Je sice pravda, že „nutným předpokladem děleného vlastnictví je přece jen ono minimum ekonomické a právní samostatnosti užitkového vlastníka, při kterém vrchní vlastník je oprávněn vykonávat svou moc nad půdou jen v mezích stanovených zákonem a obyčejem, nikoli však svou libovůlí a holým (právním řádem nezajištěným) poměrem reálných sil“ (215) a že osobní závislost a užívání půdy pána vedou nakonec k prosté závislosti osobní (212—3), avšak politická hierarchie a věčně se měnící poměr třídních sil, jež Venediktov sám zdůrazňuje (240, 254), jsou tak variabilní, že strohá definice, příliš basírující na otázce svobody, která za feudalismu je vždy relativní, by rozsah a povahu feudálního vlastnictví příliš omezovala. Také činžovní vlastnictví bylo jen jednou formou vlastnictví poddaných, neboť už Beaumanoir XIV 7 klasicky praví: „Nous appelons villenage héritage qui est tenu de seigneur à cens, à rente et à champart.“ Více tu bude potřeba věnovat pozornost veřejnoprávní složce ve feudálním vlastnictví; na ni upozorňuje Dembo (100), sám Venediktov v návazání na starší literaturu (123, 175—7, 189), ze starších např. Karejev, Pomesťje-gosudarstvo 80, nejnověji Historia państwa i prawa I 294, V. Spaić, Nasljedno pravo u srednjevekovnoj Bosni, Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu I (1953), 107 p. 7. Základem je ovšem vždy otázka existence nebo neexistence dvou hlavních prvků vlastnictví, práva věci užívat a požívat a práva disposičního (Učebnice občanského a rodinného práva, Praha 1955, I 281). Za raného feudalismu se celý problém jeví o to složitější, že se zde stále ještě projevují prvky někdejšího zřízení občinného. Je proto třeba vždy jasně uvážit, jak dalece sedláci „pevně sedí na zemi svých dědů a otců a zároveň musejí nad sebou uznávat moc nad nimi stojící mohutné vrstvy privilegovaných vlastníků s právy potvrzenými státem“ (Grekov, Krestjane 484).

⁵⁸ Tak např. významnou roli hraje skutečnost, jak dalece koncentrována jsou feudální panství (Brunner-Heymann, Grundzüge 28; Schröder-Künssberg, Lehrbuch I 456; Grekov, Krestjane 534) — nekoncentrovanost zlepšuje postavení poddaných; dále rozsah potřeb vrchnosti, jenž v starší době není příliš značný (Grekov, Krestjane 543), takže volné určení povinností frází „quando eis mandatur“ nemusí znamenat příliš časté plnění těchto povinností (Matuszewski, O biskupstwie lubuskim 90—1); dále otázka větší zátěže povinnostmi vůči knížeti než vůči vrchnosti, kdy imunita je nakonec výhodou (tamtéž 89); atd.

⁵⁹ Grekov, Krestjane 460: „Velkostatkář bere na sebe určitou část státních funkcí, stává se „panovníkem“ na svých statcích a v tom smyslu má zcela zřejmě své „(státní) poddané“, aniž by přitom stavěl stranou moc stojící nad ním,“ tj. stát.

⁶⁰ Grekov, Krestjane 434, 525 ad. O tom, že imunity zasahují širší gros neprivilegovaného obyvatelstva až v druhé fázi, píše Friedberg, Kultura I 187.

⁶¹ Brunner, Land und Herrschaft 269 ad., 387 ad. Knížecí domény připomínají strukturou pozdější šlechtická a církevní panství např. ve francké říši (Schröder, Lehrbuch I 213). U nás bylo ukázáno, jak pozemková vrchnost měla samostatnou povahu jen na šlechtických a církevních panstvích, kdežto na panovnických doménách splývala s výkonem panovnických funkcí (Vaněček, Základy II 12 a 24).

⁶² Esmein, Cours 262—6; A. Glasson, Histoire du droit et des institutions de la France, Paris od 1887, V 520; S. V. Juškov, Obščestvenno-političeskij stroj i pravo kijevsckogo gosudarstva, Moskva 1949, 285—6.

k poddaným se stále více přibližuje někdejšímu vztahu panovníka k poddaným, nyní vymaněným z bezprostřední závislosti na něm a uvedeným v bezprostřední závislost na šlechtě. Jednotlivé daně počala během doby šlechta vybírat nikoli již jako daně knížecí, nýbrž jako vlastní vrchnostenské dávky.⁶³ Soustava služebních povinností a dávek na vrchnostenských panstvích zcela odpovídá staré podvojně soustavě osobních povinností vůči státu a státních daní,⁶⁴ i když ovšem obojí je modifikováno s ohledem na rozměry vrchnostenského svazku a odchýlnou povahu potřeb hospodářských. Na postavení poddaných se nejnepříznivěji projevilo období *feudální rozdrobenosti*, v němž pozemková vrchnost se nejvíce upevnila a často s poddanými nakládala zcela libovolně, když staré ochranné svazky občinné byly rozbity.⁶⁵

Graus sice řadu období českého vývoje vývoji evropskému uvedl — mluví o zhoršení postavení poddaných při nástupu feudalismu (I 140, 275), o vzájemných bojích mezi feudály jako hlavním pramenem bídy obyvatelstva (II 76), o větším množství vrchností v jedné vsi a administrativní funkci feudálních dvorců (I 129-34) a zvláště má některé pěkné závěry o hospodářských poměrech, jako např. o zásadní shodě hospodaření na usedlosti vrchnostenské i poddanské (I 120), avšak ani ze čtvrtiny nevyužil všeho, čeho se využít mohlo. Nejde tu jen o nedostatek srovnávacích pohledů — všimněme si třeba jeho literatury k anglickým variantám dočasné držby in II 115, nýbrž především o *nedostatečné prokreslení změn jednotlivých institucí v čase* (např. vydání poddaných vrchnostem na pospas - II 309), *neboť jejich vývoj není lineární*.

Na jiných místech nedostatečně široké historické vidění minulých věcí nevede sice k jednotlivým závěrům vadným, avšak *nedovoluje objevit všechny důležité souvislosti*. Tak Grausovu mapku a závěry o uzavřených okruzích s týmiž povinnostmi (II 162) bylo by možno využít pro potvrzení these, že jednotlivé tyto okruhy pocházejí ze vzdálené minulosti, kdy dotyčná oblast byla správní jednotkou. Významné přeměňování lánů, na něž se po zásluze upozorňuje (II 182), je i v této době do jisté míry důsledkem staré tradice obdělávání stejných dílů půdy, propůjčovaných k vzdělání jednotlivým rodinám v rámci ještě kolektivního vlastnictví půdy. Časté nízké naturální dávky v kuřatech a vejcích neměly ovšem „odlišit držbu půdy“ (nesvobodné) a neměly „zdůraznit ... poddanský ráz“ (II 163), nýbrž jsou sice příznaky poddanského poměru, avšak původu pradávného, jak to dokumentuje předmět plnění, kuřata a vejce,⁶⁶ tak charakteristický právě pro nejstarší poddanské dávky v době vzniku raně feudálního státu. Zajímavý je poukaz na to, že „pomoc“ klášterů králi tkví v povinnosti jeho pohoštění, když přišel na statky dotyčného kláštera (II 172); i to je jedna z nejstarších povinností vůči panovníkovi. Pro pochopení robot za feudalismu (I 254-6) je důležité odlišení

⁶³ Tak v Rusku se někdejší knížecí obrok platí později všem nižším feudálům (I. D. Beljaev, Lekcijsi po istoriji russkogo zakonodatel'stva, Moskva 1879, 62 a 196), v Polsku se už nejstarší dobytčková daň stala později někde patrimoniální dávkou (Balzer, Narzaz 247) a stejný osud měl pozdější obilní osep ve formě zvané *granum triplex* (tamtéž 184), v Uhrách se *marturina* platila jednou třetinou pozemkové vrchnosti (A. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 262).

⁶⁴ Karejev, Pomesťje-gosudarstvo 73-95. Zvláště jasná je analogie v poměrech primitivnějších, jako např. v Srbsku (J. Gerasimovič, Staro srpsko pravo, Beograd 1925, 55 a 64). O shodné tendenci panovnických daní i vrchnostenských dávek od naturálních k peněžitým poskytnutím píše Grekov, Krestjane I² 211.

⁶⁵ O severozápadním Německu Wittich, Grundherrschaft 356 ad., zvláště 364.

⁶⁶ Protože právě v těchto předmětech se podávají hojné dávky, zdá se Grausovo tvrzení o nízkém stavu slepic v zemi (II 41) ne zcela oprávněné.

tzv. zemských robot na prospěch knížete od robot na prospěch vrchnosti. Zákaz „intromisse“ zmíněný in I 268 p. 193 není ovšem adresován poddaným, nýbrž knížecím úředníkům jako součást imunity obdařené církevní instituce. Otázka změn dočasné držby v dědičnou (I 205) a vůbec vzniku šlechty na základě principu jednak rodového, jednak družinného (I 202) je kardinální otázkou společenské diferenciaci v počátcích feudalismu; na tomto poli by bylo třeba důkladně osvětlit rozdílnost vývoje v našich zemích (a podobně v celé Evropě na východ od Labe), kde větší roli hrála šlechta rodová, a v Evropě západní, kde převažuje šlechta služební. Pro postavení poddaných má to dosah prvořadý, neboť i zde může být jeden z pramenů druhého nevolnictví.

Nová epocha v poddanských vztazích, u nás od 13. století, je zřejmá v celých evropských dějinách; někde k utváření nových poměrů dochází dříve, jinde později. Avšak všude mizí starý systém povinností, rozsah nových je pevněji určen právním předpisem a práva sedláka k nemovitostem se rozšiřují.⁶⁷ Za nové hospodářské situace počíná kolonizovat v širokém rozsahu šlechta.⁶⁸ Avšak nemalou roli hraje i upevňování centralisující se středověké monarchie, jež skoncovává s feudální rozdrobeností a rovněž i poddaným dává určitou větší právní jistotu. Tento faktor rozhodně nelze podceňovat, i když jinak snad Graus má pravdu, jestliže zdůrazňuje přemíru víry poddaných v krále (II 277).

Nové období má i nové právní formy. V Anglii dochází k rozkladu manoriálního zřízení a nadvláda seniora se z politické stává pouze ekonomickou.⁶⁹ Starší *freehold* rozšiřuje svou sféru a někdejší *villenage* mizí a místo něho jako forma daleko svobodnější, se značně zmenšeným rozsahem povinností, vzniká *copyhold*, nejprve dočasný, později dědičný.⁷⁰ Zvláště poučné jsou poměry ve Francii, kde vzniká podle vzoru leních vztahů *roturierní vlastnictví půdy*.⁷¹ V Německu se vyvíjí nejdříve *dědičné stavební právo* v městech a z něho později normální kolonizační vesnické vlastnictví půdy.⁷² V severozápadní části země se rodí statkářský nájem a potom se práva statkářů (Mayer) k půdě stále rozšiřují a upevňují.⁷³ Podobné jsou změny na Rusi, kde jako charakteristické nové formy vznikají *slobody*, kolonizační území s omezenými povinnostmi⁷⁴ a liší se mezi individualizovanými polnostmi nové *vytné* soustavy a starou soustavou občinných povinností.⁷⁵ Toto všechno jsou ovšem jen poukazy na základní typy nových poddaných, jejichž variant ve skutečnosti je téměř bezpočtu.⁷⁶

U nás výrazem těchto nových poměrů je *emfyteutické*, „německé“, *zákupní čili*

⁶⁷ Grekov, Kresťjane 249; výstižně praví in 463 p. 2: „Pokládám za sedláky pouze takové zemědělce, kteří mají své výrobní prostředky a kteří vedou své vlastní hospodářství a platí státní daň.“

⁶⁸ Kaczmarczyk - Sczaniecki, Kolonizacja 66.

⁶⁹ Kosminskij, Issledovanija 27—8.

⁷⁰ Glasson, Hist. de l'Angleterre IV 182 ad., 194, V 281.

⁷¹ O vzniku přeměnou nevojenského prekaria, osvobozením servilní držby a kolonizaci Chénon, Historie II 182, 185 ad., Esmein, Cours 211; o smluvním charakteru nových vztahů s pevně určenými povinnostmi, dědičností a nezcizitelností Esmein, Cours 216; o zániku odúmrtí, taxy za sňatek a volně stanovitelné *taille* jako typických závazků nevolnických Karejev, Pomesťje-gosudarstvo 77.

⁷² Schröder, Lehrbuch II 789.

⁷³ Wittich, Grundherrschaft 317 ad., 372 ad.

⁷⁴ Veselovskij, Feod. zemlevladdennije 446—8.

⁷⁵ Tamtéž 448—52. Grekov, Kresťjane 354 píše o tom, že sedláci v haličském území na původním „ruském“ právu zůstávají typicky sedláky „pod královskou rukou“.

⁷⁶ V souvislosti s živým hospodářským životem vznikají v Anglii různé typy zvláště dočasných držeb. Na jejich počátku stojí *vivum vadium* jako podmíněný převod vlastnictví do splacení dluhu a *mortuum vadium*, v němž za dluh ručí nemovitost sama a jež propadá

purkrechtní právo. Graus praví o emfyteusi jako svůj generální závěr, že „nepůsobila u nás žádnou revolucí“, že jejím základem je peněžní renta a že „i když mnoho forem bylo převzato z ciziny, ... vyplývá zcela nutně a zákonitě z celého vývoje feudálních Čech“ (II 157). Tento zcela správný závěr není však prokreslen doklady tak, jak by jejich bohatství to umožňovalo. Nelze totiž pochybovat o tom, že i pro naše země bylo možno podat tak plný obraz postupných přeměn (neboť v nich právě je to, co sbližuje stav po „německé kolonizaci“ se starším vývojem), jaký známe z polské literatury o polských poměrech. Tam bylo správně poukázáno na příbuzenství činžovního systému se starými „liberi hospites“ jako na základ jednotného posléze práva polské vsi v 15. století,⁷⁷ na existenci občin i na „německém“ právu,⁷⁸ na starou samosprávu polských vsí jako vzor pro samosprávu kolonizační,⁷⁹ na nejrůznější kombinace činže a desátků pod vlivem různě se utvářejících poměrů,⁸⁰ na enormní výši zátěží na některých i kolonizačních vsích⁸¹ známou ostatně i u nás⁸² atd. Zejména ovšem unikly Grausovi nejdůležitější postřehy nejnovější polské literatury, které poukázaly na to, jak kolonizační právo vlastně pomohlo dovršit imunizační proces tím, že úplně vyčlenilo poddané ze staré soustavy bezprostřední podřízenosti panovníkovi,⁸³ a potom závěr mimořádně důležitý zvláště pro obecného historika, že protiva „polského“ a „německého“ práva přetrvává v této vykrystalisované protikladné podobě právě jen v oblasti práva, zatím co vývoj hospodářské základny je zcela plynulý.⁸⁴

Důležitou sférou kolonizačních vztahů, s níž se Graus ve svém díle vyrovnává, je otázka poměru města a vesnice z právního hlediska. Právem tu poukazuje na to, že některé vesnice se řídily městským právem a že i v jiných případech městské právo pronikalo na ves (II 237).⁸⁵ Této otázce bude potřeba věnovat v budoucnu značnou pozornost. Je totiž těžko možno si představit, že by celé „kolonizační“ právo bylo zgruntu odlišné v městech a na vsích a rozhodně spíše je nutno se

bez ohledu na skutečnou výši dluhu (G l a s s o n, Hist. de l'Angleterre IV 216—7). Zvláštní institucí byl *use*, jakési fideikomisní vlastnictví, které nebylo možno zcizit, ale jehož omezení byla od doby Eduarda III. uvolněna (tamtéž 253, 258). Později se vyvinuly jeho zvláštní formy, *springing use*, v němž právo na braní zisků je odloženo, a *shifting use* jako speciální obdaření budoucí manželky a dítěte (tamtéž V 284—5). *Remainder* držela jedna osoba po určitou dobu a další osoba od tohoto momentu dále (tamtéž IV 226). Ve Francii vznikla řada institucí směřujících k opatření opakujícího se platu, zřizovaných na nemovitostech všeho druhu (allodních i jiných); platil se z nich census vlastníku a renta propůjčitelu (E s m e i n, Cours 663—4). Tak *census reservativus* vznikl prodejem nemovitosti za rentu, *census consignativus* prodejem práva na ní, *census personalis* přímo obcházel kanonický zákaz půjček (tamtéž 215). Na rozdíl od *emfyteuse* 13. století, která je základním typem závislého vlastnictví nemovitosti (tamtéž 663—4, C h é n o n, Histoire II 192—3) a která měla řadu lokálních forem (C h é n o n, Histoire II 199—201), vznikl ryze rentovní *bail à rente* a *tenure à covenant* čili *tenure à domaine congéable* (tamtéž II 194—7, 202—4).

⁷⁷ K a c z m a r c z y k - S c z a n i e c k i, Kolonizacja 64—7, 75; J. R u t k o w s k i, Historia gospodarcza Polski, Poznań 1947, I 63.

⁷⁸ Historia państwa i prawa, I 502.

⁷⁹ O. B a l z e r, O Niemcach w Polsce, Kwartalnik Historyczny 25, Lwów 1911, 445.

⁸⁰ K a c z m a r c z y k - S c z a n i e c k i, Kolonizacja 71—5.

⁸¹ Tamtéž 68.

⁸² C h a l o u p e c k ý, Selská otázka 8.

⁸³ T y m i e n i e c k i, Prawo czy gospodarstwo? 282—4, 289; M a t u s z e w s k i, O biskupstwie lubuskim 87.

⁸⁴ T y m i e n i e c k i, Prawo czy gospodarstwo? 288—9.

⁸⁵ Neplatí to ovšem jen o průniku do majetkových práv, jak se zde tvrdí, nýbrž i o jiných právech. O polonizaci takto pronikajícího německého práva má F r i e d b e r g, Kultura I 214—6.

vyslovit pro jejich identitu. Ovšem *městské právo co do hlavních ustanovení bylo obsaženo ve formálních základacích aktech nebo pozdějších privilegiích*, zatím co *ves se řídila obsahově v podstatě týmž právem, avšak ve formě obyčejové*. Rozhodně však není možno mít za to, že by města usurpovala pro sebe výkon práv na vsích na úkor šlechtických vrchností, jež by teprve panovnickým zásahem obnovovaly dřívější stav. U nás ani později — s výjimkou ovšem husitského období — nedosáhla města takové moci, aby se vůči šlechtě mohla věci tohoto druhu odvážit. Graus tuto svou thesi opřel o špatně přečtené prameny. Z jeho dokladů (II 238 p. 33) Reg. II 701 č. 1634 mluví ve skutečnosti o pouhém převodu soudní vrchnosti při darování vsi panovníkem, Reg. II č. 730 1700 je aktem o změně soudní jurisdikce, Reg. II 754 č. 1751 řeší běžný spor města a kláštera o různá práva v jejich hraničních oblastech. Čtvrtý z dokladů, Reg. VI 398—9 č. 701, hovoří sice o sporech o výkon soudnictví mezi městem a pozemkovou vrchností, avšak tyto spory vznikají především proto, že vlastníky pozemků ve vsích jsou měšťané, tj. osoby nikoli v poddanském svazku, a ti se snaží uplatnit svou osobní jurisdikci, jurisdikci města; pozemkovou vrchností je tu pak klášter, nikoli vrchnost světská, jež zejména ve věcech poddanských vztahů by si svá oprávnění dovedla hájit velmi vehementně. Tuto skutečnost dokresluje také další problém, jemuž Graus věnuje pozornost, totiž — podle jeho díkce — „odvolání“ k městu. To, co však za „odvolání“ pokládá (II 136), není odvoláním, nýbrž stanovením náhradního fora, jež rozhoduje v první, nikoli druhé instanci. A k tomu charakteristicky dochází opět jen v případě církevních, nikoli šlechtických poddaných. Ve vztahu k měšťanu jako vrchnosti (II 106) bylo by bývalo dobře zkoumat problém i z toho hlediska, nakolik vrchnostenské postavení měšťana se rovná vrchnostenskému postavení jiného feudála a nakolik se zde obráží vztah představeného určitého společenství (původně rod, později dům, usedlost ap.) k podřízeným.

Právního historika budou ovšem nejvíce zajímat Grausovy *výklady o emfyteutickém právu*. Ale tu však je, jak už bylo řečeno, nutno konstatovat, že vedle drobných kladných postřehů (jako o souvislosti emfyteutického práva s městem a peněžní rentou — II 137, 144, nebo o různém jeho subjektivním hodnocení sedláky — II 141) a řady drobných vadných pohledů (jako např. nerozeznání, že „*ius servile*“, kladené v protivu emfyteutickému právu in II 125, je nápravou, nebo nepochopitelná koncepce „nového“ — což bylo staré? — vysazení rychty — II 36) Graus žádnou jasnou *definici nepodal*, toliko vyslovil své silně kritické mínění o koncepci historiků předchozích generací (II 118—120). Ačkoliv dobrý materiál mu mohlo poskytnout i to, co otiskuje jako nalezené novum v přílohách, totiž vyšehradské *regulae generales de emphyteusi* (II 557—9), spokojil se raději povšechnými výklady o dějinách emphyteuse za raného i vrcholného středověku (II 114), a to bez valnějšího porozumění pro prvky římské a středověké, a nakonec si pro definici emfyteutického práva vybral jako základ brněnský Schöff-fenbuch (II 129—30).⁸⁶ Tato volba nebyla rozhodně učiněna šťastnou rukou, neboť pramen tohoto druhu může podat výměr toliko městského typu emphyteuse — a Grausovi by mělo jít s ohledem na námět jeho práce o emphyteusi především vesnickou — a nadto se zde příliš závažně uplatňují prvky římského práva, jímž jednak Graus jako neprávnický nerozumí a které za druhé zase nemají žádný vztah k emphyteusi vesnické. Proto také zejména při výkladu § 283 nerozlišuje, co v něm je recepcí antiky a čím je poplatný středověku. Jestliže pak v § 284 při rozlišo-

⁸⁶ K tomu Graus uvádí literaturu cizí, nikoli však dostupnější domácí: M. B o h á č e k, *Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana*, Praha 1924; t ý ž, *Ještě k římskoprávnímu obsahu brněnské právní knihy*, Sborník k padesátinám J. Keprůva, Praha 1930.

vání předmětů platby se proti poskytnutím „in pecunia“ staví poskytnutí „in specie“, nejde tu v druhém případě, jak soudí Graus, o úroky, nýbrž — na rozdíl od peněz — o poskytnutí in natura. Pramen hovoří také o tom, že nájem je smlouvou iuris civilis, tj. ne jak míní Graus práva městského, nýbrž občanského ve smyslu římské protivy k právu přirozenému.

Aniž tedy podal jasný výměr emfyteuse, rozeznává Graus několik jejích základních typů (II 129). Rozlišuje nově založené vesnice na emfyteutickém právu (typ A), emfyteuse s povinností znovuvybudovat vesnici (typ B), „vlastní emfyteutické lokace“ (předchozí typy jsou tedy „nevlastní“ emfyteutické lokace?), „kde příjemci práva jsou poddaní“ (typ C) a konečně emfyteutické lokace (ani vlastní ani nevlastní), kde příjemci jsou měšťané a šlechtici (typ D). Toto dělení může mít jistě význam pro studium sociální funkce emfyteutického práva, i když podstata neprávního (a tedy především sociálního) pojetí emfyteuse musí ve vztahu k roli kolonisace tkvít, jak už bylo dříve řečeno, jinde. Avšak v kapitole, nazvané autorem „Emfyteutické právo a jeho vývoj“, je *nutno výměr emfyteutického práva přes sebekritičtější vztah k ryze právnímu chápání právních institucí a podtrhování širšího hospodářsko-sociálního výkladu podat především právnicky. Jáe tu přece o instituci právní*, i když je jí třeba vysvětlit v rámci hospodářsko-sociální situace jejího vzniku a v rámci jejího dalšího sociálně hospodářského dosahu. V této souvislosti nepostrádá zajímavosti, že Graus, který programově chce emfyteusi chápat nejuristicky, prohlašuje nakonec za její základní znaky dědičnost, oprávnění zcizovat a docela i dominium utile (II 155), tedy znak vytvořený středověkou právníckou literaturou par excellence.

Z právního hlediska je však potřebí učinit jasnou hranici mezi dvěma typy emfyteutického práva, jež ovšem mohou mít bezpočtu variant, v nichž se případně i navzájem přibližují.⁸⁷ Avšak zásadně na jedné straně stojí *emfyteuse vesnická, která je typem poddanského poměru* a v níž vedle řady jiných rysů jde především o úpravu poměru k pozemkové vrchnosti, a na druhé straně stojí *emfyteuse městská jako jedna forma rentovní instituce*, kde propůjčení nebo další propůjčování věci anebo práva má jediný účel, opatřit někomu opakující se plat. Toto dělení je zřejmě např. i z brněnského Schöffenchu (ač poddanský typ emfyteuse tu není dále podrobněji probírán), avšak jeho § 118, jenž obsahuje příslušné ustanovení,⁸⁸ zůstal Grausem nepovšimnut. Tím, že nezná tyto dva základní typy emfyteuse, nechápe Graus ovšem ani problematiku „vysazování práv“ (II 133—4) na rozdíl od „vysazování věcí“, ani problematiku jejich podpronajímání (II 211), jež obojí jsou možné jedině ve sféře emfyteuse městské.

Jako k podstatě emfyteutického práva, stejně i k jednotlivým jeho rysům v Grausově pojetí je třeba přičinit různé připomínky. Tak např. Grausův obsáhlý přehled poměru arrhy k činži ve všech existujících dokladech (II 492 ad.) zůstává konec konců jen seznamem všech těchto rozptýlených míst. Neznáme-li totiž historickou situaci každého jednotlivého případu, z uvedených cifer nic neplyne, neboť při stanovení zákupní částky hrají roli četné jiné faktory (plodnost půdy, potřeba peněz vrchnosti, bohatství kolonistů, nabídka a poptávka), o nichž tabul-

⁸⁷ Srov. např. K o s m i n s k í j, Issledovanija 284 o rentovním freeholdu.

⁸⁸ E. F. Rössler, Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren, Praha 1852, II 61—2: quod census emphiteoticus, quem rustici a prima villarum locatione dominis fundi solvant, emendarum et omnium debitorum solutionem praecedit; est enim talis census inseparabiliter hereditatibus villarum annexus ita, quod villa(ni) invitis eorum dominis, quorum sunt subsides, ab ipso se redimere non possunt. Census autem, qui in civitatibus super domibus vel allis hereditatibus de novo per aliquem emitur, non praecedit illa debita, quae vendens huiusmodi censum, antequam censum venderet, tenebatur.

ka nic neříká. Proti tomu nepochybná je závislost výše úroku na výměře, která ovšem často není známa. Avšak i to platí jen tam, kde z nemovitosti se dává toliko peněžní renta. Jestliže však je kombinována s poskytnutím in natura a robotami, bylo by nutno k dosažení plného obrazu přepočítat hodnotu těchto plnění; to však, jak je dobře známo, není možno učinit s nějakou určitější nadějí na minimální míru spolehlivosti. A tak tabulky budou pro bádání asi jen velmi málo užitečné. Ve srovnání s poměry na zakoupených poddanských usedlostech v 16. a 17. století poskytují shromážděné údaje možnost zajímavého závěru, že v kolonizačním období se arrha většinou splácela hotově, zatím co závdavek pozdějšího období tvoří převážně podstatně menší část kupní ceny, která je pak postupně splácena po řadu let — až sedmdesát i více. Z drobností této partie Grausovy práce se týkajících je třeba upozornit ještě na to, že patnáctina ceny, o níž mluví čl. 6 předpisů o emfyteutických prodeích vyšehradské kapituly (II 558), není, jak míní Graus, údajem o výši arrhy (II 133 p. 118), nýbrž o výši *laudemia*, tj. poplatku placeného vrchnosti při zcizení nemovitosti. Toto chybné přečtení pramene je zvláště zajímavé, neboť zcela odporuje všem ostatním vývodům Grausovým o výši arrhy.

K tomu, co praví Graus o některých základních rysech emfyteuse zejména v souvislosti s disposičním oprávněním jejího držitele (II 132), se nelze dobře vyjádřit. Tyto spleť otázky by potřebovaly jak podrobnější rozbor, který není podán, tak zejména obšírnou citaci z pramenů; pouhá jména edic a čísla listin a stran jsou tu oporou pramalou. Rozhodně však nelze věřit, že by kdy byla ztožňována nemovitost emfyteutická a alodní („svobodná“); „*curia libera alias purkrecht*“ v pozn. 115 znamená asi osobité označení emfyteutického práva výrazem „svobodný“ v protívě k staršímu právu neemfyteutickému. Pokládat právo pořizovat o statku poslední vůlí za zvláštní privilegium (II 131) lze také jen velmi těžko, uvážíme-li že vlastník mohl nemovitost volně zcizovat. Stejně je omylem předpokládat omezování dědického práva některých dětí (II 149) nebo jeho existenci jen u mužů (II 131), protože dědění žen bylo pravidelné; v příloze 41 (II 561—2), na niž se odkazuje, není opory pro tvrzenou thesi. Omezení dcer v tomto směru (II 250) je jen zdánlivé, neboť fakticky byly vybaveny při vdavcích dříve, než se jejich nárok stal aktuálním. To jistě platí i o vybavených synech. Lze ovšem uvažovat o tom, že tam, kde s nemovitostí byly spojeny jisté povinnosti povahy vojenské (náprava), mohlo dědické právo žen být omezeno.

Při výkladu o propadnutí propůjčeného emfyteutického statku z důvodu neplacení úroku se zdůrazňuje „původní“ tříletá lhůta, která prý byla fakticky zkracována (II 148, 150). Tato „původní“ lhůta je však ve skutečnosti lhůtou anticou,⁹⁹ patří k té části předpisu brněnského Schöffebuch, jenž byl převzat z římského práva, zatím co za kolonisace jsou kratší lhůty všeobecně zcela obvyklé. Zmatek se do výkladu vnáší zaváděním nesprávného termínu „trest“ místo běžného „konvenční pokuta“ pro označení peníze, jenž se jako příplatek dává vrchnímu vlastníku, nebyl-li úrok zaplacen včas. Při výkladu čl. 93 *Majestatis Carolinae* nevytkl Graus (II 148) důležitý znak, že totiž roční lhůta, již má měšťan při zrušení emfyteutického poměru dodržet, se počítá od podání výpovědi, nikoli od uzavření smlouvy. Také správné čtení čl. 78 téhož pramene ukazuje, že bona emphyteutica nejsou, jak ani není možné jinak, kladena na roveň alodním, což se tvrdí in II 148 p. 208.

⁹⁹ Tato lhůta platila toliko v jihozápadní Francii ve sféře přímé recepce římského práva do 16. století (Chénon, *Histoire* II 192).

Závěrečné fáze kolonisace spadají do počátků období, v němž vzniká *stavovský stát*, pro nějž je charakteristické zhoršování postavení poddaných. V tomto směru je důležité objasnění tendence ke zvyšování povinnosti poddaných, jejíž dokázání od poloviny 14. století je jedním z hlavních záměrů Grausova díla (např. II. 95, 145). Zdá se však, že ve skutečnosti tato tendence nebyla tak příliš značná. Graus sice říká, že „rozbor ukázal zcela jasně, že během 14. stol. se zvětšovaly povinnosti poddaných“ (II 188), avšak jeho konkrétní doklady nejsou tak úplně přesvědčivé. Nadto sám sice praví, že „nejmarkantněji vidíme stoupající tendenci na některých panstvích u robot“, avšak ihned pokračuje, že uvedených „těchto 41 dokladů je příliš kusým materiálem k celkovému závěru“ (II 181). Stoupající tendenci k zesilování robot při ztrátě hodnoty peněz a fixování naturálních dávek jistě nelze popírat,⁹⁰ vždyť je nutnou introdukcí k období druhého nevolnictví, avšak jak nás přesvědčuje většina dokladů ještě z doby pohusitské, *nebyl u nás ve srovnání s jinými zeměmi rozsah robot až do Bílé Hory nikdy příliš velký*. Ojediněle může být vzestup robot značnější i v této době — a to ukazují právě některé Grausovy doklady; avšak na základě toho nelze bez dalšího generalisovat, — jinak by kolonisace nebyla pokrokem a peněžní renta neměla význam jí připisovaný! A podobně i poukaz na to, že postavení poddaných bylo znesnadněno nemožností odbytů obilí vzhledem k nasycenosti trhu (II 315), vzbuzuje určité pochybnosti. Kdyby tomu tak opravdu bylo, pak ani vrchnost by nedosáhla žádné výhody rozšiřováním produkce ve vlastní režii. Zde ovšem odpověď může dát jen detailní studium podmínek vnitřního trhu. Jestliže však tento vnitřní trh se stal rozhodujícím činitelem v oblasti od Labe na východ i tam, kde síť měst je méně hustá a poptávka tedy nižší,⁹¹ pak lze mít jen stěží za to, že by v našich zemích byla situace jiná. Podobné osudy zemí na východ od Labe si tu zvláště zaslouží studia srovnávacího.⁹²

Všechny dosavadní připomínky ke Grausovým thesím se dotýkaly jednotlivých vývojových období. Nedostatečný historický aspekt však zavinil pochopitelně i neúplný výklad těch jevů, které měly kořeny hlubší nebo působily po řadu období, jak se to jeví zejména v těch kapitolách práce, jež jsou systematicky věnovány vždy ucelené problematice (kap. V.—VII. v II. dílu).

V kapitole o berních povinnostech poddaných přinesl Graus některé zajímavé údaje, jako např. o tom, že už na počátku 15. století existovala povinnost pracovat za určitou mzdu po dobu, kdy vrchnost tuto práci potřebovala (II 184), nebo o tom, že k zvyšování povinností bylo možno použít zejména uzavírání nových nájemních smluv, k nimž, pokud byly krátkodobé, byla častá příležitost (II 186)⁹³ Oč však bohatší mohl být jeho pohled, kdyby byl znal širší vývojové souvislosti!

Tak termín „berna specialis“ nelze tlumočit jako daň „mimořádná“ (II 174); ve skutečnosti je to pravidelná berně *zvláštní*, placená od doby upevnění knížecí moci subjekty přímo panovníkovi podléhajícími (města, církevní instituce), na rozdíl od starší berně *obecné*, placené ostatním obyvatelstvem. Jestliže celková výše úroků se činí závislou na kapacitě místního trhu a z toho se vyvozuje její

⁹⁰ Schröder, Lehrbuch I 499; A. Świątchowski, Historia chłopów polskich w zarysie, Lwów 1925, 139—40; Friedberg, Kultura I 189; Grekov, Kresťjane 326.

⁹¹ O Rusku Grekov, Kresťjane II 5, 8—9.

⁹² To u nás nejnověji zdůraznil J. Válek, K současnému stavu otázky „druhého nevolnictví“ ve středoevropských zemích, Časopis Matice moravské 73, Brno 1954, 183.

⁹³ Taková praxe byla v severozápadním Německu na svobodných statcích, vzniklých z někdejších polosvobodných (Wittich, Grundherrschaft 326).

hranice, daná hospodářskými potřebami, pak toto platí i pro oblast robot. Jejich určení „pouze velikostí panského a únosností poddanského hospodářství“ (II 183) je přece stejným hraničním limitem, jenž nedovoluje zatížení nad určité maximum.

Nejzávažnější nedostatky jsou však v pasáži o desátku (II 176 atd.). Graus — a to je neuvěřitelné — nezná vynikající tisícistránkovou práci H. F. Schmid o církevní organizaci u západních Slovanů,⁹⁴ kde otázka desátku je vyčerpávajícím způsobem zpracována i pro Čechy. Proto jeho rozbor podtrhuje především desátek „plný“ a menší roli připisuje *desátku „pevnému“, tj. přesně předem určenému, nezávislému na skutečném výnosu*, který právě pro slovanské země jest jejich charakteristickým specifíkem. K tomu, co o této věci řekl Schmid, bylo by zde na místě dobře doplnit, že tato forma desátku u Slovanů vděčí za svůj vznik nejen kolonizačním poměrům, jak míní Schmid (toto totiž platí jen pro polabsko-pobaltské Slovany), nýbrž především tomu, že je zaváděn *v době ještě kolektivního vlastnictví půdy nebo aspoň kolektivního hospodaření*, jež pro partiální daň není základnou tak vhodnou, jakou jsou hospodářství individuální.⁹⁵ Po tomto vysvětlení ovšem všechny Grausovy vývody o výhodách plného desátku pro faráře, zejména když tu není přihlédnuto k celkovému vývoji, zcela padají. Ze stejného důvodu zůstává jaksi mimo čas i prostor jinak dobrý postřeh o placení plného desátku z vrchnostenské půdy na rozdíl od desátku poddanského (II 72) nebo úvaha o tom, že většina příjmů z kostela patřila jejich vlastníku — patronu (I 229). Zda systém desátků v různých plodinách znemožňoval plodinovou monokulturu (II 45), musí posoudit odborník v hospodářských dějinách; avšak pravděpodobnější a v dějinách daní v starší době obvyklejší je ukládání dávek z těch předmětů, jež běžně existují, nikoli jejich pěstování podle „daňového předpisu“. Klášter renty ve prospěch církve do jedné skupiny s desátkou (II 179) může ovšem jen někdo, kdo neví vůbec nic o systematické právních institucí.

V kapitole o sociálních poměrech na vsi dovoluje nepřihlédnutí k podstatným změnám společenských útvarů mnohdy vylíčení jednotlivých skupin obyvatelstva jen málo plasticky. O co více by bylo možno říci např. o svobodnících (I 147, II 200), kdyby se tu bývalo bylo přihlédlo k postupnému zbavování svobody nepřivilegovaného obyvatelstva kdysi veskrze svobodného. Stejně zjednodušeně a zcela bez přihlédnutí k existující literatuře předmětu jsou učiněny vývody o nápravnících (II 200—2). Nedostatečně historický aspekt skreslil i výklad o rychtářích (II 202—5), neboť nebylo postačitelně rozlišeno, nakolik se pod tímto názvem kryje někdejší stařešina obce z doby ještě rozkladu rodového zřízení, vrchností dosazený úředník za raného feudalismu a konečně vlastní kolonizační rychtář, zejména magdeburského práva.⁹⁶ Zcela stranou zůstal i problém, jak dalece se tímto názvem označují fojtové na církevních statcích; stručné citace v poznámkách nedovolují čtenáři, aby si v této věci zjednal jasno. Řemeslníci na vsi patří na jedné straně rychtáři (II 204), na druhé mají lepší právní postavení (II 208); možnosti vysvětlit tento zdánlivý rozpor poukazem na dva stupně vývoje (původní řemeslníci z obyvatelstva v nejtěsnější osobní závislosti, pozdější rozkvět

⁹⁴ H. F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 46—51, kanonistische Abteilung 15—20, Weimar 1926—31; též, Das Recht der Gründung und Ausstattung von Kirchen in kolonialem Teile der Magdeburger Kirchenprovinz während des Mittelalters, tamtéž 44/13 (1924).

⁹⁵ Viz pozn. č. 42.

⁹⁶ Friedberg, Kultura I 216—7 píše o tom, jak se navzájem podobali *maire, villicus, locator a starosta*.

řemesla v kolonizačním období) se znovu nevyužilo. Při výkladu postavení „podsedků“ si Graus zřejmě neuvědomil dost jasně terminologický původ dvojí jejich povahy. Jestliže jsou jednak podsedky v běžném smyslu slova, tj. osobami usazenými na nemovitosti další osoby, jednak poddanými na usedlostech menšího rozměru, pak tento druhý případ je totožný s běžným užíváním označení „podsedek“ v 16. až 18. století na Moravě pro tu skupinu vesnického obyvatelstva, pro niž v Čechách se užívá termínu „chalupník“. Moravské doklady, jež Graus uvádí (II 216 p. 168: *unum subsidem seu curticulum, inter curtículas sive subsidés*), hovoří o této druhé eventualitě značně přesvědčivě. Relativně větší zatížení těchto „podsedků“, jež Graus zdůrazňuje (II 219), je důsledkem prastarého zatížení neprivilegovaného obyvatelstva povinnostmi podle hlav, nikoli podle majetku, v němž nemovitosti nebyly původně individualisovány. Jako drobnost sluší poznamenat, že používání termínu „šafář“ jako ekvivalentu pro výraz „colonus“ (I 147, II 47, 166) vnáší vzhledem k jeho ustálenému významu do výkladů jistý zmatek.

Nepřihlédnutí k vývoji právních vztahů na vsi v souvislosti s celkovým vývojem společnosti vede i k nesprávnému nebo nedostatečně zasvěcenému výkladu řady právních institucí projevujících se v každodenním životě vesnice. Tak ukládání majetkových trestů za nejtěžší trestné činy, jemuž se Graus podivuje (II 239), je zcela pochopitelné v rámci vývoje soustavy trestů v období, kdy panovala komposiční koncepce trestního práva (výkup trestného činu dohodou stran), jíž ovšem nepochybně vrchnost použila výhodně k tomu, aby se obohatila. Otázku „shánění“ (II 246) bude třeba ještě znovu řešit, neboť jeho povaha byla částečně zkreslena nelišením mezi nemovitostmi „zakoupenými“ a „nezakoupenými“ v období zvláště druhého nevolnictví. *Skutečné sehnání bylo však možné patrně toliko na nemovitostech nezakoupených.* Jinak bylo poskytnutí náhrady běžné, i když ovšem kvalita této náhrady zůstává pochybná.

Grausovým úkolem bylo zejména všimnout si všech momentů, které osvětlují útisk poddaných. Tu však mimo jiné bez rozdílu je zastáncem teorie, že poddaní nemohli mít za žádných okolností vlastnictví nemovitostí, ačkoliv nauka nejposlednějších let o tom v řadě případů ani v nejmenším nepochybuje.⁹⁷ Jeho výklady v tomto směru jsou však někdy skutečně podivuhodné. Podle jeho mínění prý „právo přířklo poddaným pouze dominium utile půdy, ať už ji drželi jakýmkoli právem. Půda zůstávala vždy — podle názorů právníků — vlastnictvím pána a byla poddanému pouze propůjčena za různých modalit“ (II 247). Ale jaké to tedy mohlo být jiné právo, když měli „dominium“, a jaké jako poddaní mohli mít významnější právo než právě „dominium utile“,⁹⁸ tedy vlastnictví? A jakto, že vlastnictví podle názorů právníků patřilo jen vrchnosti, když právě tito soudobí právníci konstatovali jako zvláštní instituci dominium utile?! Ovšem v otázkách tak komplikovaných, jako jsou tyto, je potřebí toho o právu a jeho dějinách vědět hodně a přesně rozlišovat, kdo, kdy, kde a v jakých souvislostech ze středověkých právníků co řekl.

V připomínkách k právněhistorické tematice Grausova díla by bylo jistě možno

⁹⁷ Viz pozn. č. 57.

⁹⁸ Na tomto místě je potřebí zdůraznit, že termín *dominium utile* vytvořili postglosátoři podle římského vzoru uplatnění nároku tou formou, že se podávala buď *actio civilis* nebo *actio utilis*. Avšak pozdější výklad termínu *dominium utile* vychází z doslovného překladu výrazu *utilis* slovním spojením *vlastnictví užitkové* — *dominium utile*; to sice podtrhuje fakt, že tu šlo především o brání užitků ze strany tohoto vlastníka, ale základem tohoto chápání je myšlenka zcela jiná, než jakou byla base termínu původního.

ještě pokračovat. V této rozpravě šlo však především jen o konfrontaci jeho výkladů s poznatky, jež o shodném předmětu studia učinila právní historie vůbec i obecná historie některých cizích národů. A jestliže z tohoto hlediska nyní závěrem uvážíme vše, co bylo o Grausově práci řečeno, pak přes všechny klady, jež přineslo shromáždění rozptýleného a objevení nového pramenného materiálu, a přes řadu správných dílčích pohledů a shrnutí je třeba konstatovat, že jeho obraz právních forem kolonisace a v tom zejména „českého“ a „německého“ práva nevystihuje historickou skutečnost a nezbude, než aby byl podán znovu a v tom rámci aby také k vyřešení těchto mnohdy tak složitých otázek přistoupila věda, již svou povahou jsou nejbližší, totiž právní historie.

Vladimír Procházka